

Neoliberal küreselleşme döneminde bağımlılığı yeniden düşünmek: “Büyük kavuşma” mı, bağımlı kalkınma mı?***

Ahmet Çağrı Bartan***

Yaşar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, İzmir
e-posta: ahmet.bartan@yasar.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7675-7585

Özet

1980’ler itibarıyla ivme kazanan küreselleşme ve neoliberalleşmenin etkisi altında dönüşen dünya ekonomisi, özellikle Uluslararası Siyasal İktisat ve Uluslararası Kalkınma alanlarındaki çalışmalarda bağımlılık tezinin geçerliliğinin sorgulanmasına ve bu konunun giderek marjinalleşmesine yol açmıştır. Bu makale, son dönemde uluslararası yazında yeniden değerlendirilmeye başlanan bağımlılık ilişkilerine güncel olgular ve kuramsal tartışmalar ışığında yaklaşarak konuya günümüze ait, kapsamlı ve yapılandırılmış bir yorum getirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, ilgili Türkçe literatürde doğrudan ve bütüncül biçimde bağımlılığı ele alan çalışmaların halen yetersiz kaldığı vurgulanarak günümüzde bağımlılık ilişkilerinin gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma süreçlerini nasıl şekillendirdiği ele alınmaktadır. Bu bağlamda hızla küreselleşen üretim ve finans ilişkilerinin bağımlılıkların yeniden üretilmesindeki rolüne dikkat çekilmektedir.

Anahtar kelimeler: Neoliberal küreselleşme; bağımlılık; bağımlı kalkınma; büyük kavuşma; uluslararası kalkınma.

* Submitted/Geliş: 27.10.2023, Accepted/Kabul: 31.01.2024

** Bu makalenin özet niteliğindeki bir versiyonu, Uluslararası İlişkiler Konseyi (UIK) tarafından 26-29 Mayıs 2022 tarihlerinde Mersin’de düzenlenen “IX. Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve Eğitimi Kongresi”nin 2B no’lu “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Alt-Alanları ve Tartışmaları: Ekonomi-Politik” başlıklı panelinde sunulmuştur. İlgili organizasyonun gerçekleşmesinde tüm emeği geçenler ile soru ve geri bildirimleriyle tartışmaya katkıda bulunan katılımcılara teşekkür ederim.

*** Bu çalışmanın gelişme sürecindeki tüm ilgi ve desteği için çok değerli hocam Dr. Elif Uzgören’e en içten teşekkürlerimi sunarım.

1. Giriş

Küreselleşmenin 1980'lerden sonra yeni bir ivme kazanması ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) siyaset sahnesinden çekilmesiyle birlikte uluslararası kalkınma konjonktürünün Amerika Birleşik Devleti (ABD) ve İngiltere öncülüğünde yeniden şekillendiği söylenebilir. Bu süreçten haliyle gelişmekte olan ülkeler de doğrudan etkilenmiş, kalkınmaya ilişkin tartışmalar ve politikalar yeni "neoliberalizm" dalgası eşliğinde dönüşmüştür. Böylelikle önceleri buralarda hakim olan ve devletçi-otonom kalkınmayı önceleyen stratejiler, kademeli olarak serbest piyasa reformlarıyla değiştirilmiştir. Zaman içerisinde küresel ekonomiye eklenme amacıyla liberalleşen gelişmekte olan ülkelere bazılarının kayda değer oranda büyüyerek sanayileşmesi ise neoliberal düşüncenin hızla ana akım hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Böylelikle çokça "Büyük Kavuşma" olarak anılan, Kuzey ve Güney ülkeleri¹ arasındaki gelişmişlik makasının kapanacağına ilişkin beklentiler artmıştır.² Buna paralel olarak, savaş sonrası dönemde kuramsallaşan ve dekolonizasyon ile birlikte popülerlik kazanan, özette gelişmekte olan (çevre) ülkelerin siyasi-iktisadi alanda gelişmiş (merkez) kapitalist ülkelerle ilişkileri sebebiyle kalkınamadıklarının konu edinildiği "bağımlılık" tartışması da giderek gündemden düşmüştür.

Lakin bugün, neoliberal anlatının çizmiş olduğu bu pozitif tabloya rağmen gelişmiş ülkeler dünya ekonomisindeki başat pozisyonlarını korumaktadırlar. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin yakın zamanda kaydettikleri büyümeye rağmen dünya ekonomisinin çeperindeki konumlarını halen gerçek anlamda terk edebilmiş olamamaları da bununla ilintilidir. Günümüzde gelişmiş Batı ülkelerine karşı yükselişi çokça konuşulan Çin'in dahi uluslararası iş bölümündeki pozisyonu esasında oldukça tartışmalıdır (Bieler ve Morton, 2018; Li, 2021). Bu bağlamda bağımlılık tezinin özellikle (neoliberal) küreselleşme dönemindeki sosyo-ekonomik ilişkilerin irdelenmesindeki analitik değerinin bütünüyle tekrardan tartışmaya açılması son derece önemlidir. Çünkü süregiden emperyalizmi nazara almadan 21. yüzyılda uluslararası kalkınmayı kapsamlı bir şekilde düşünebilmek mümkün olmayacaktır.

Kuvvetle muhtemel bu sebeptendir ki; Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Siyasal İktisat ve Uluslararası Kalkınma alanlarında son dönemin öne çıkan eleştirel çalışmalarında bağımlılığa doğrudan işaret eden kavram ve olguların yeniden

¹ "Küresel Kuzey" ve "Küresel Güney" ifadeleri ile de gruplanan bu ülkeler, genellikle Kuzey Yarıküre'de bulunan gelişmiş ülkeler ve bunun dışında kalan, çoğunlukla Güney Yarıkürede toplanmış gelişmekte olan ülkeleri ifade etmek için kullanılabilir.

² Buna göre, içerisinde bulunan son küreselleşme dalgası gelişmiş ülkelerdeki teknik bilgi birikimi ve imalat kapasitesinin iş gücünün ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere taşınmasını daha kolay kılmakta, vesileyle buralarda kalkınmayı teşvik etmektedir (Baldwin, 2016).

mercek altına alınmaya başlandığı görülmektedir (bkz. Vernengo, 2006; Tausch, 2010; Pröbsting, 2013; Higginbottom, 2013, 2018, 2023; Osorio, 2013; Kiely, 2015, 2017; Smith, 2016; Bieler ve Morton, 2018; Ricci, 2018; Kvangraven, 2019, 2020; Li, 2021, 2022; Cope ve Ness, 2022; Katz, 2022). Buna karşın Türkçe yazında bağımlılığa ilişkin çalışmaların 1930'lardaki Kadro ve 1960'lardaki Yön hareketi sonrasında bir durgunluk dönemi içerisinde olduğundan bahsedilebilir. Bu anlamda ulusal literatürde özellikle 1980 sonrasında bağımlılığa ilişkin olgulara (süper-sömürü, ihracat bağımlılığı, eşitsiz mübadele, bağımlı kalkınma vb.) doğrudan atıf yapan çalışma sayısı halen oldukça azdır. Bu çalışmalarda dünya ekonomisindeki hiyerarşik yapılanmadan ötürü süregiden asimetrik ticari ilişkilere yönelik bazı yayınlardan ziyade (bkz. Yeldan, 1995; Somel, 2003, 2007; Şenses, 2004; Akyüz, 2012) özellikle finansal ilişkilerde bağımlılık ima ve vurgusu daha öne çıkarken (bkz. Öniş ve Aysan, 2000; Orhangazi ve Seda-Irizarry, 2010; Öniş ve Güven, 2011; Akyüz, 2013, 2017; Akçay ve Güngen, 2019a, 2019b; Orhangazi, 2019; Yeldan, 2022; Boratav ve Orhangazi, 2022; Taymaz ve Voyvoda, 2022), bağımlılık (ve dünya-sistem) yaklaşımının unsurlarını bütünüyle odak edip tartışan yayınlar oldukça kısıtlıdır (bkz. Gülalp, 1998; Karaş, 2017; Turhan, 2018; Erdölek Kozal, 2020; Özdemir ve Özçelik, 2022). Dolayısıyla alan yazında bağımlılık olgusunu bütünüyle yeniden değerlendirerek günümüzdeki geçerliliğini sorgulayan çalışmalara da ulaşmak zordur. Bu sebeple, bu araştırmayı besleyen sorular da özellikle Türkçe literatürdeki bu boşluğun doldurulması yolunda bir katkı sunmak amacıyla üretilmiştir: Geçmişten günümüze bağımlılık tezi ve bağımlılığa ilişkin tartışmalar nasıl şekillenmiştir? Bağımlılık olgusu hala geçerli midir, yoksa Güney'in son dönemdeki "yükselişi" alternatif bir kalkınma modelinin varlığına ve işlerliğine mi işaret ediyor? Başka bir deyişle, neoliberal küreselleşme döneminde "Büyük Kavuşma" sahiden gerçekleşiyor mu, yoksa bağımlılıklar dönüşen emperyalist yapı içerisinde kendini yeniden mi üretiyor? Eğer öyleyse, küresel ekonomide merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisi bugün nasıl tanımlanabilir? Bu süreçte, özellikle uluslararası üretim ve finans ilişkilerinin günümüzde geldiği nokta düşünüldüğünde çevre ülkeler açısından bağımlılığı oluşturan başlıca unsurlar neler olabilir?

Anlatılanlar ışığında bu çalışma, ilgili muhtelif literatürü tarihselleştirip irdeleyerek bağımlılığın günümüzdeki geçerliliğini eleştirel bir yaklaşımla sorgulamaktadır. Bunu yaparken ise küresel kapitalizmin işleyişinin bir parçası olarak ortaya çıkmış olan bağımlılık ilişkilerinin bugünkü pratik ve kuramsal tezahürünü saptamaya çalışmaktadır. Temelde savunulan, 1980'ler sonrasında büyük oranda değişen uluslararası siyasi-iktisadi konjonktüre rağmen bağımlılık olgusunun gelişmekte olan ülkeler için özellikle üretim ve finans alanında kendisini yeniden üretmeye devam ettiğidir. 21. yüzyıla gelindiğinde ise gelişmekte olan ülkeler açısından bağımlılığı oluşturan başlıca unsurlar arasında üretim alanında

emeğin aşırı sömürsü ve ihracat odaklı imalata yönelim; finansal alanda ise ödemeler dengesi sorunları ile dış kaynaklı finansal şoklara karşı giderek pekişen kırılmalıklar halen öne çıkmaktadır. Yani bugün bağımlılığın, en hafif tabirle bu sözü edilen unsurlar bakımından geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Nitekim geçen sürede gelişmekte olan ülkelerde belirli bir düzeyde kalkınma gerçekleşmiş olsa dahi, bunu “Büyük Kavuşma”dan ziyade “bağımlı kalkınma” ile açıklamak daha isabetli olacaktır. Zira ağırlıklı olarak Küresel Güney’de yer alan söz konusu ülkelerin kalkınma süreçlerinin hem olumlu hem de olumsuz yöndeki seyirleri, esasen Kuzey’deki gelişmelerle ilişkilendirebilecek bir “bağımlılık açmazı” içerisinde şekillenmeye devam etmektedir. Bu bakımdan günümüzde bağımlılık kavramını ve önemini yeniden yorumlamak, dünya ekonomisinde yakın dönemde yaşanan dönüşümleri daha iyi anlamayı beraberinde getirecektir.

Bu çerçevede çalışmanın ikinci kısmı, özellikle savaş sonrası dönemde popülerlik kazanan uluslararası kalkınma, eşitsizlikler ve az gelişmişliğe ilişkin ana akım tartışmalara öncülük eden modernleşme ve buna karşı ortaya çıkan bağımlılık temelli eleştirilerin neoliberal döneme kadarki (kabaca 1980’lere dek) gelişimini irdelemektedir. Böylelikle bağımlılık ve dünya-sistem yaklaşımlarının paylaştığı epistemolojik zemini detaylı biçimde araştırmakta ve bu düşünce hattının kalkınma tartışmalarındaki ana akım söylem karşısındaki konumlarını tespit etmektedir. Bu kısmın amacı, bağımlılık kavramını ve uluslararası sistemin merkez-çevre ikiliğine dayalı asimetrik yapısını tanımlayan başlıca savları kabaca ele almaktadır. Çünkü çalışmanın devam eden kısımlarında bahsedilen ve dünya ekonomisindeki dönüşüm ile birlikte şekil değiştirerek günümüze gelen bağımlılık tartışmalarının halen yeniden üretmekte olduğu da temelde bu savlardır. Üçüncü kısımda, 1980’ler sonrası bu tartışmalarda yaşanan sönümlenme süreci ele alınmaktadır. Bu noktada merkez ülkeler öncülüğünde birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke tarafından benimsenen küreselci-neoliberal politikalar ve sonuçlarına değinilmektedir. Gerek kuramsal tartışmalar gerekse pratikteki uluslararası siyasi-iktisadi gidişat incelendiğinde, son kırk yıllık dönemde oldukça hızlanan küreselleşme sürecinin Küresel Güney’in birçok bölgesinde ekonomik büyümeyi beraberinde getirmesinin bağımlılık düşünce ekolüne de gölge düşürdüğü gösterilmektedir. Ancak uluslararası konjonktürdeki bu değişime rağmen bağımlılık olgusunun ortadan kalktığı da söylenemez. Günümüzde bağımlılığın özellikle üretim ve finans alanlarında öne çıkan, yukarıda bahsedilen unsurları halen söz konusudur. Dolayısıyla bağımlılığa ilişkin tartışmaların özellikle 21. yüzyılda tekrar alevlenmesi de manidar olmuştur. Dördüncü kısım, bu anlamda bağımlılık yaklaşımının literatüre geri dönüşünü ve günümüzde bağımlılık kavramının önemini konu edinmektedir. Bu kapsamda bağımlılığın sözü edilen unsurların 2000’ler sonrasında uluslararası alandaki tezahürü ve bunun paralelinde yeniden şekillenen tartışmalar irdelenmektedir. Böylelikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında

önemli bir rol oynayan bağımlılıklar tekrar tespit edilmekte ve yeni çalışmalar ışığında bağımlılık kavramına güncel ve bütünsel bir yorum getirilmektedir.

2. Kalkınma ve eşitsizlik tartışmaları: Ana akım ve eleştirel yaklaşımlar

Uluslararası eşitsizlikler ve kalkınma konularının yakın tarihte tartışmaya açılarak dünya gündeminde popüler bir yer edinmesi, kabaca İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen döneme rastlamaktadır. Bu bağlamda ABD Başkanı Harry S. Truman'ın 1949'daki ünlü ulusa sesleniş konuşmasında yaptığı "az gelişmişlik" vurgusu dönüm noktası olarak kabul edilir. Zira o sıralar yeni ortaya çıkmakta olan Soğuk Savaş konjonktürüyle birlikte Truman'ın kalkınmaya ilişkin altını çizdiği hususlar, uluslararası örgütlerin güçlendirilmesinden dünya ekonomisinin toparlanmasına, dış yardımların devamlılığından az gelişmiş olarak adlandırılan bölgelerde sanayileşme ve büyümeyi hedefleyen yeni programların gerekliliğine kadar bir dizi söylem ve tartışmayı alevlendirmiştir. Böylelikle aslında Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi "uluslararası kalkınma misyonunu üstlenmiş" kilit aktörlerin³ faaliyetlerini genişleterek derinleştirmesinin de önu açılmıştır. Zamanla kalkınmaya yönelik dış yardım fikri etrafında sıcak bir gündem oluşmuş, bunun uygulanması ise yine Batı dünyasında geniş bir hükümet ve toplum desteği almıştır. Hatta özellikle ABD ve İngiltere tarafından sınır ötesinde kalkınmayı desteklemeye yönelik yürütülen dış yardım çalışmaları, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (NATO) Varşova Paktı'na karşı Üçüncü Dünya ülkelerindeki nüfuzunu güçlendirmek için kullandığı politika araçlarının bir parçası olarak dahi yorumlanmıştır.

En nihayetinde Küresel Güney'deki kalkınma sorunu popüler bir araştırma konusu haline gelmiş, zaman içerisinde birtakım ana akım ve eleştirel tartışma zeminleri oluşmuştur. Başka bir deyişle, yukarıdaki paragrafta bahsedilen dönüm noktasından bugüne uzanan bir "kalkınma çağı" başlamıştır (Escobar, 1995; Rist, 2008; Esteva, 2010). Bu kapsamda çeşitli düşünce ekollerinden birçok düşünür uluslararası kalkınmaya ilişkin çalışmalar yürütmüştür. Kalkınmanın anlamı farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin Kalkınma İktisadı alanında William Arthur Lewis gibi önemli isimler öncülüğünde yeni atılımlar yapılmıştır.⁴ Böylelikle

³ Bu çalışmada "aktör" ifadesi, genel anlamda küresel kapitalizmin merkezinde yer alan egemen güç odaklarını (örn. gelişmiş ülkeler, buralarda konuşlanmış uluslararası finansal ve ticari kuruluşlar ile dünya ekonomisinin işleyişinde başat rol oynayan ulus ötesi şirketler, siyasi-askeri ittifaklar vb.) vurgulamak için kullanılmaktadır.

⁴ Özellikle Lewis'in 1954 yılında kaleme aldığı *Development with Unlimited Supplies of Labour* isimli çalışması, Kalkınma İktisadı alanında bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu makalesinde Lewis, kalkınma sürecini ekonomilerde emek arzının geleneksel (toplumun yiyecek, barınma, tekstil gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya odaklı) sektörlerden modern (sanayi odaklı) sektörlerle doğru transfer edilmesiyle ilişkilendirmiş, bu durumun sanayi sektöründe yaratacağı etkiyle birlikte maaşların,

gelişmekte olan ülkelerde kalkınmaya ilişkin sorunlar, siyasi, ekonomik ve sosyal yönleriyle birlikte daha kapsamlı biçimde incelenmeye başlanmış, kısa zaman içerisinde tartışma alanı giderek genişlemiştir. Kalkınmayı etkileyen iç ve dış faktörler, hem aktörlerin süreçte oynadıkları roller hem de yapısal kısıtlar bakımından farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu noktada bahse konu “kalkınma çağı”nın ilk dönemlerinde modernleşme ve bağımlılık meselelerini ele alan iki önemli karşıt düşünce ekolü ortaya çıkmıştır. Bunlar sırasıyla kalkınmayı Batı tipi modernleşme-sanayileşme ve dışa bağımlılık ile ilişkilendiren savlar üretmişler ve çeşitli politika önerileri sunarak uzun bir süre gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma siyasetini kayda değer ölçüde etkilemişlerdir. Bu kısım, öncelikle modernleşme tezini ana hatlarıyla kısaca özetlemektedir. Sonrasında ise her ne kadar 1980’ler sonrasında dünya ekonomisindeki gelişmelere paralel olarak bir süre gündemden düşse de (bkz. üçüncü kısım) günümüzde önemi tekrardan tartışmaya açılan (bkz. dördüncü kısım) bağımlılık yaklaşımının ortaya çıkışı ve bazı temel söylemlerine odaklanmaktadır.

2.1. Modernleşme kuramı

Üretim araçlarının toplumsallaştırılarak güçlendirilmesine öncelik veren sosyalist modelin yanı sıra, Soğuk Savaş döneminde ekonomik kalkınmaya ilişkin ana akım yaklaşımın Batı’da ortaya çıkan modernleşme tezi gölgesinde şekillendiği söylenebilir. Buna göre uluslararası eşitsizlikler ve dünyanın az gelişmiş ülkelerinde yaşayan halkların sosyo-ekonomik sorunları, buralardaki modernleşme ile sanayileşme atılımlarının yetersizliği veya noksanlığı ile ilişkilidir. Dolayısıyla dönemin modernleşme kuramını merkezine alan düşünce ekollerinin çoğu, argümanlarını geleneksel (kırsal, az gelişmiş) ve modern (kentsel, gelişmiş) toplumlar arasındaki ikilik etrafında temellendirmiş ve gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelerde tecrübe edilmiş olan tarihsel ilerlemenin taklit edilmesini öneren bir kalkınma formülü sunmuşlardır (Larrain, 1989: 87).

Bu bağlamda Larrain (1989), modernleşme kuramını sosyolojik, psikolojik ve ekonomik olmak üzere üç şemsiye altında incelemektedir. Sosyolojik yaklaşım geleneksel toplumdan modern topluma geçişi toplumsal rollerin sırasıyla duygusal, tikelci ve kolektif çıkar odaklı olmaktan tarafsız, performans güdümlü, evrenselci ve özel çıkar odaklı olmaya doğru evrilmesi olarak yorumlarken; psikolojik yaklaşım ise modernleşmenin toplumlarda kişisel başarı ve girişimcilik gibi psiko-sosyal eğilimleri artırdığına dikkat çekmektedir (Larrain, 1989). Bununla birlikte

üretkenliğin ve en nihayetinde milli gelirin artacağını savunmuştur (Polanyi Levitt, 2008: 45). Böylelikle emek fazlası veren ekonomilerdeki düşük maaşlar ve yoksulluk da bir anlamda sanayi sektöründeki düşük işgücü oranıyla ilişkilendirilmiş, hatta Lewis’in bu savı 1950’ler ve 1960’lardaki devlet merkezli sanayileşme programlarının uygulanmasına da zemin oluşturmuştur (Polanyi Levitt, 2008: 45).

ekonomik yaklaşımın en tanınmış temsilcilerinden biri olan W. W. Rostow'un modeli, kalkınma tartışmalarının modernleşme kanadına damgasını vurmuştur. Rostow'a göre (2004) moderniteye giden beş aşamalı bir yol mevcuttur: 1) geleneksel toplum aşaması, 2) hazırlık aşaması, 3) kalkış aşaması, 4) olgunluğa geçiş aşaması ve 5) yüksek kitlesel tüketim çağına varış. Söz konusu kuramsal çerçeve içerisinde bahsedilen her bir aşama, kabaca Newton öncesi dönemden itibaren Batı Avrupa'nın sanayileşme deneyimi kıstas alınarak belirlenmekte ve ulusların üretkenliği ile bilimsel-teknolojik seviyelerini temsil etmektedir (Rostow, 2004). Üstelik modernleşme yolundaki gelişmekte olan ülkeler, artık gelişmiş ülkelerin geçmişte sahip olmadıkları iki önemli avantaja da sahiptir: 1) ihtiyaç duyulan teknolojiyi doğrudan ve hızlı bir biçimde Batı'dan ithal etme olanağı ve 2) dışarıdan gelecek (mali) yardım ve destek (Larrain, 1989: 97). Yani buna göre yakın dönemde modernleşme bir toplumun sanayileşme atılımlarına içkin bir süreç olmaktan çıkmış, Batı dünyasının "iyi niyetli desteği" yoluyla ve nispeten kolaylıkla erişilebilecek bir imkan haline gelmiştir. Özetle modernleşme fikri, gelişmekte olan ülkelere Batı'nın sanayileşmesini ayna tutan ve bu yolda Batı'nın onlara destek vererek süreci daha da kolaylaştıracağını öngören kapitalist bir kalkınma stratejisi olarak tanımlanabilir.

Hem siyasi-iktisadi, hem de entelektüel bir boyutu olması sebebiyle modernleşme ekolü, Batı'nın da dış dünyaya olan ilgisini büyük ölçüde artırmış, fakat bu ilgi genellikle etnomerkezci bir çerçeve içerisinde kalmıştır. Zamanla gelişmiş dünyada modernleşme tabiri bir anlamda Avrupalılaştırma ve Amerikanlaştırma fikirlerini çağrıştırmaya başlamıştır (Reyes, 2001: 2). Bu yaklaşımı modernleşmenin önemli temsilcilerinden Marion Levy'nin şu sözlerinde de gözlemlemek mümkündür: "*Zaman geçtikçe onlar [gelişmekte olanlar] ve biz [gelişmiş olanlar] giderek daha fazla birbirimize benzeyeceğiz, çünkü modernleşme kalıpları öyledir ki, toplumlar ne kadar modernleşirse birbirlerine o kadar çok benzerler*" (Levy, 1967: 207). Bu bakış açısına göre Batı dünyası, ekonomik refah ve siyasi istikrar açısından "eşsiz" olarak tasvir edilmektedir (Tipps, 1973: 208). Dolayısıyla Batı'nın dışında kalanların da ulaşabilecekleri en yüksek merteye esasen bu modernliktir. Birçok çevre de haliyle modernleşmeyi kalkınmanın belkemiği olarak yorumlamıştır. Hatta 1960'ların sonlarına doğru "geleneksel" ve "modern" ikiliğine dayanan akademik çalışmalar o kadar popüler hale gelmiştir ki Soğuk Savaş döneminin anayasacılık-totaliterlik ayrımı üzerine yapılan hararetli tartışmaları dahi gölgede bırakmıştır (Huntington, 1971: 285). Böylelikle kuram, akademik olduğu kadar siyasi çevrelerde de ana akımlaşmıştır. Hatta, Levy'nin yukarıdaki ifadelerini bugünkü küreselleşme jargonu içerisinde dahi tespit etmek oldukça mümkündür. Zira çalışmanın üçüncü kısmında daha detaylı değinilen "Büyük Kavuşma" söyleminde de benzer bir kasıt mevcuttur. Uluslararası

kalkınma, her iki bakış açısında da esasen görece az gelişmiş olanın gelişmiş olana “benzemesiyle” ilintilidir.

2.2. Bağımlılık kuramı ve dünya-sistem yaklaşımı

Yukarıdaki yaklaşım, aynı dönemde başta Marksistler olmak üzere eleştirel çevrelerce de değerlendirilmiştir. Bu anlamda modernleşme akımının yer aldığı düşünce kanadının zıttında şekillenen önemli tezlerden biri bağımlılık tezidir. 1960'lara kadar keskin bir kuramsal söylem olarak kendini gösteremese dahi bağımlılık fikrinin kökenleri, aslında Bukharin ve Lenin'in emperyalizm analizine kadar uzanmaktadır. Örneğin Bukharin, *Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi* adlı çalışmasında dünya üretim sisteminde sayıca az fakat daha iyi organize ve konsolide olmuş ekonomilerin ezici rekabet gücü ile karşı karşıya kalan az gelişmiş, daha ziyade tarımsal ekonomilere atıfta bulunurken “çevre” tabirini açıkça kullanmıştır (Bukharin, 1929). Ondan esinlenen Lenin de kapitalizmin son evresi olarak nitelendirdiği emperyalizmden bahsederken kapitalist dünya düzenini az gelişmiş uluslardan oluşan çoğunluğun bir avuç gelişmiş ülkenin mali boyunduruğunda yaşadığı bir sistem olarak tanımlamıştır (Lenin, 1999). Genel olarak bağımlılık ekolünün savaş sonrası dönemdeki temelleri ise modernleşme kuramına verilen tepkide şekillenmiştir. Bu bağlamda önde gelen, çoğunlukla neo-Marksist düşünürler kapitalizmin sömürgeci doğasını tekrar vurgulayarak gelişmiş ülkelerin dünya ekonomisindeki hakimiyetinin hem Küresel Güney'i bu uluslararası sisteme entegre olmaya zorladığını, hem de onları sömürerek sanayileşme süreçlerini baltaladığını savunmuşlardır (Baran ve Sweezy, 1968). Bu çerçevede gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ilişkiler, ilk grubun ikinci grup üzerinde kurduğu egemenlik çerçevesinde süregelmektedir (Ghosh, 2001: 1). Dolayısıyla bağımlılık kuramının önemli savunucularından biri olan Andre Gunder Frank (1966: 23-5), bağımlılığa gelişmiş (metropol) ve az gelişmiş (uydu) bölgeler arasındaki bağların ikinci gruptaki ilerlemeyi engellediği bir durum olarak yaklaşmıştır. Yani ona göre az gelişmişlik, temelde bağımlılığın sonucudur. Sunkel (1969: 26-35) ise Latin Amerika örneği üzerinden giderek bağımlılığı bir dış politika sorunsalı (temelde ekonomi kaynaklı, fakat aynı zamanda siyasi, askeri ve kültürel ilişkilerle bağlantılı) olarak açıklamış ve bu durumun gelişmekte olan ülkelerde özellikle bütçe ve ödemeler dengesi ile dış ticaret ve finansman sorunları yarattığına işaret etmiştir. Özellikle Frank'ın “metropol” ve “uydu” bölgeleri analiz ederken yaptığı uluslararası sisteme içkin hiyerarşi vurgusu, genellikle gelişmiş ülkeler için “merkez”, gelişmekte olan ülkeler için ise “çevre” ifadesi kullanılmak suretiyle diğer düşünürler tarafından sıklıkla dillendirilir olmuştur. Theotônio Dos Santos ise (1970: 231) daha kapsamlı olarak nitelendirilebilecek bir tanımla, bağımlılık olgusunu kabaca “belirli ülke[lerin] ekonomilerindeki gelişmelerin, başka bir ülke

ekonomisindeki gelişme ve genişlemelere koşullanma durumu” olarak ifade etmiştir.

Öte yandan Cardoso ve Faletto (1979: XX-XXIII), analizi farklı bir boyuta taşıyarak bağımlılığın özünde gelişmekte olan ülkelerin sermaye malı üretebilmek için duyduğu teknolojik, finansal ve hatta kurumsal ihtiyaçlar sonucu vuku bulduğunu ve bu ihtiyaçların dışarıdan karşılanmasının her zaman az gelişmişlikle sonuçlanacağını varsaymanın isabetli olmayacağını ileri sürmüştür. Bilakis onlara göre, gelişmekte olan ülkeler sanayileşme süreçlerinde yabancı sermayeden faydalandığı ölçüde kalkınma bağımlı nitelikte olsa da gerçekleşecektir (Cardoso ve Faletto, 1979: XXII). Aynı yıl Peter Evans, *Bağımlı Kalkınma* isimli kitabıyla bu durumu sınıfsal boyutuyla ele alarak daha da açıklığa kavuşturmuştur. Ona göre bağımlı kalkınma klasik anlamda bağımlıktan ayrı bir olgu olup, çevre ülkelerdeki devletin ve yerel sermaye gruplarının uluslararası sermaye ile ittifakını ifade etmektedir (Evans, 1979). Bağımlı kalkınma konjonktüründe sanayileşmeye dayalı sermaye birikimi, klasik bağımlılık vakalarında olduğu gibi başat yerel burjuva sınıfının çıkarlarına rağmen değil onlarla uyum içerisinde vuku bulmaktadır. Böylelikle çevre ülkeler iç pazarlarını konsolide ederek uluslararasılaştırmaktadır (Evans, 1979: 32). Fakat bağımlılık ortadan kalkmamakta, sadece kalkınma süreciyle⁵ bütünleşmektedir (Evans, 1979: 32-33). Evans’a göre (1979: 32-33) bu uluslararasılaşma çevre ülkelerde emperyalizmin ikinci aşaması olan “düşey sanayileşme”yi ifade etmektedir. Yani buralarda endüstriyel üretim araçları, her ne kadar yerel sermaye grupları da bu süreçten faydalansa da temelde merkez ülkelerin çıkarlarına ve ticari ihtiyaçlarına hizmet edecek şekilde dönüşmektedir. Bağımlılık ve kalkınmanın bu açıdan birlikte gerçekleştiği söylenebilir. Bu anlamda Bill Warren da bağımlılık kavramını hem Evans gibi emperyalizmle ilişkilendirirken, hem de bir adım daha öteye giderek bunu kalkınma süreci ile bütünleştirmiştir. Zira ona göre bağımlılık, başlı başına az gelişmiş ülkelerdeki büyümenin gelişmiş ülkelerdeki büyümeye tabi olduğu emperyalist bir ilişkidir ve hatta bu durum artık gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın itici gücü haline gelmiştir (Ghosh, 2001: 113-4). Bu bilgiler ışığında toparlayacak olursak, bağımlı kalkınmayı “*çevre ülkelerde üretim ve finansman alanındaki eksikliklerin devlet, yerel ve uluslararası sermaye grupları arasındaki ittifak yoluyla dışarıdan giderilmesi sonucu güdümlenen, sanayileşme odaklı bir ekonomik büyüme süreci*” olarak tanımlayabiliriz. Daha genel bir sentez yaparak, başlı başına bağımlılık kavramını en geniş kapsamıyla ifade etmek gerekirse de bunları Cardoso ve Faletto ile Dos Santos’un bakış açısını birlikte yorumlayarak yapmak yerinde olacaktır. Bundan yola çıkarak bağımlılıktan “*görece az gelişmiş bir ülkedeki kalkınma süreçlerinin*

⁵ Burada “kalkınma”dan kasıt, dar anlamda sanayileşme ve buna bağlı ekonomik büyüme ile ilişkilendirilebilecek süreçlerdir. Bölüşüm ilişkileri ile genel anlamda toplumsal tabakaların yaşam standartlarındaki iyileşmeyi açıklayan faktörler vurgulanmamaktadır.

gelişmiş ülke(ler) ile olan siyasi-iktisadi ilişkileri ekseninde şekillendiği konjonktür” olarak bahsedilebilir. En azından 1960’lardan 1980’lere kadar gelişen bağımlılık literatüründe öne çıkan çalışmalar düşünüldüğünde bu geniş tanımları yapmak mümkündür.

Bu kritik tartışmada az gelişmişlik sorunu için önerilen çözüm ise, çevre ülkelerin merkez ile olan bağlarını koparmasından geçiyordu. Dönemin bağımlılık kuramcılarında çoğu, çevre ülkelerin Dos Santos’un “koşullanma” ile kastettiği duruma yol açan siyasi-iktisadi bağlardan arınması ve kendi kendilerine yetebilecekleri alternatif politikalara yönelmeleri gerektiğini düşünüyordu. Bu noktada dönemin Birleşmiş Milletler Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu (CEPAL) Yönetici Sekreteri Raúl Prebisch gibi bazı ekonomistler ve akademisyenler ithal ikameci sanayileşme (ISI) modelini savunmuş, fakat modernleşme tezine paralel bir kalkınma reçetesi önerdikleri için eleştirilmişlerdir (Kiely, 2017: 3). Samir Amin gibi diğer düşünürler ise otarşiye kapılmamak suretiyle dünya ekonomisinden mümkün olduğunca “ayırışma (*delinking*)” politikasını desteklemiştir (Amin, 1987). Amin’e göre (Amin, 1987: 435-6) ayırışma, kapitalist dünya ekonomisinin ana aktörleri tarafından öngörülen tüm kalkınma stratejilerini takip etmeyi bırakarak ve uluslararası piyasalarda hakimiyeti olan ve onu eşitsizleştiren kapitalist değer yasasından ayrışarak ulusal, mümkün olduğunca özerk ekonomi politikalarına yönelmek anlamına gelmekteydi. Doğrudan sosyalizmi veya dışarıya tamamen kapanmayı kastetmediğini de açıkça belirtmek suretiyle Amin (1987: 442-3), bir notunda bu stratejiyi kabaca şu şekilde örneklendirmiştir:

“...toprak üzerinde ve fabrikalarda özel mülkiyetin tahakkümçü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına odaklanmış, tarımı temel almış, yani ‘sanayileşmeyi hızlandırmak’ için köylülerin sömürülmesini öngörmeyen ve gelirlerin mümkün olan en eşitlikçi dağılımının temel alındığı siyasi tercihi içeren stratejidir” (Amin, 1987: 436).

Aynı şekilde, Frank de (1966: 24) çevre ülkeler için kalkınmanın merkezle olan bağın en zayıf olduğu noktada daha olası olduğunu ima etmiştir. Dolayısıyla kapitalist dünya pazarlarına mümkün mertebe daha zayıf bağlarla tutunmuş olmanın ve içe dönüklüğün de başarılı ekonomik sonuçları olabileceğini öne sürmüş, bu bağlamda Brezilya, Meksika, Kolombiya ve Şili’nin uluslararası piyasalara entegre olmamış bölgelerindeki başarılı sanayi performanslarına atıflar yapmıştır (Frank, 1966: 25).

Özetle savaş sonrası dönemde ortaya çıkan bağımlılık yaklaşımına göre az gelişmiş bölgeler, uluslararası düzeydeki üretim ve birikim süreçlerine hakim olan ve dağıtım mekanizmalarını kontrol eden Batılı kapitalist burjuva sınıfının elinde bir aygıt işlevi görmektedir (Sekhri, 2009: 247). Buna göre zaman içerisinde

gelişmekte olan ülkeler ulusal ekonomik ihtiyaçları ve kendi kendine yeterliliği öngören politikalar yerine uluslararası entegrasyonu hedefleyen politikalara öncelik vermişler, böylece özellikle üretim süreçlerinde özerkliklerini yitirerek daha ziyade gelişmiş ülkelere ucuz girdi ve işgücü sağlayan pazarlara dönüşmüşlerdir (Dos Santos, 1970: 232). Sonuç olarak küresel ekonomik ilişkiler büyük ölçüde ulus ötesi şirketler⁶ ile IMF ve Dünya Bankası gibi finansal kuruluşlar aracılığıyla, merkezin hegemonyası altında belirlenir hale gelmiştir (Sekhri, 2009: 247). Bu kapsamda bağımlılık tartışması da, Birleşmiş Milletler Latin Amerika ve Karayipler Ekonomik Komisyonu'nun (CEPAL) kurulması ve konuyu gündemine almasıyla birlikte iyice hararetlenen, uluslararası kalkınma yolunda modernleşme ekolünün savlarının sorgulandığı popüler bir eleştiri alanının oluşmasına öncülük etmiştir. Süreç içerisinde farklı yorumların geliştirilmesi sebebiyle zaman zaman tek bir kuramdan ziyade birbiri ile rekabet içerisinde olan bir nevi “kuramlar ailesi” olarak anlaşılabilir da (Kvangraven, 2020: 2), bağımlılık yaklaşımı aslında hem revizyonist hem de görece statükocu çevrelerde yankı bularak çokça yorumlanmış ve yeniden üretilmiştir. Düşünce hattı içerisinde genellikle birbirinden belli noktalarda ayrılmış iki kanat olarak nitelendirilen neo-Marksist ve reformist-yapısalcı ekolün ikisi de bağımlılığı anlatırken gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerle olan ilişkilerinin ilk grubun kalkınma süreçleri üzerindeki kısıtlayıcı etkisini vurgulamışlardır. Bunu yaparken de temelde çevrenin otonom ve dinamik bir kalkınma atılımında bulunamamış olmasının, yani “az gelişmişliklerinin” sebeplerini araştırmışlar; kapitalist dünya sistemindeki hiyerarşiyi çevre ve merkez ikiliği üzerinden açıklamaya çalışmışlardır (Vernengo, 2006: 552; Herath, 2008: 820). Neo-Marksistler bağımlılık (ve az gelişmişliğin) çözümünü topyekün bir siyasi-iktisadi dönüşüm ile sosyalizme yönelerek ararken, daha reformist-yapısalcı grup ise çevre ekonomilerdeki kapitalist mekanizmaların yeniden düzenlenmesine odaklanmıştır (Herath, 2008: 820).

Yukarıda bahsedilen süreç içerisinde bağımlılık ekolünden esinlenerek ortaya çıkan dünya-sistem yaklaşımının ise, bağımlılık tezini daha makro düzeyde, uluslararası yapının bir parçası olarak analiz ettiği söylenebilir. Bu anlamda Petras'a göre (1981: 148) “*dünya-sistem yaklaşımının [bağımlılık ekolüne] getirdiği gerçek yenilik, kapitalist dünya sisteminin birincil analiz birimi olarak seçilmesinde yatmaktadır*”. Başka bir deyişle bağımlılık kuramcıları kabaca belli bir ülkedeki sosyo-ekonomik gelişmelerin ulus ötesindeki sermaye odaklarının çıkar ve davranışlarına tabi olma durumunu incelerken, dünya-sistem yaklaşımı bağımlılık olgusunu bu aktörler veya aralarındaki ilişkilerin ötesine geçerek bu dinamikleri

⁶ Ulus ötesi şirketler (transnational corporations), “*doğrudan yabancı yatırımlar yoluyla birden fazla ülkede gelir getiren varlıklara sahip olan veya kontrol eden, menşe ülkesi dışında mal ve servis üreten veya uluslararası üretim faaliyetlerinde bulunan girişimler*” olarak tanımlanabilirler” (Biersteker, 1978: xii).

dikte eden sistemin, yani kapitalist dünya ekonomisinin, bir bütün olarak nasıl işlediğinde aramıştır. Dünya-sistem yaklaşımına göre aktörlerin basitçe sistemin doğası ve gereklerine uygun hareket etmek durumunda olduğu varsayıldığından, bu yaklaşımın kuramsal olarak genellenabilirliği de yüksektir (Petras, 1981: 148). Bu kapsamda Immanuel Wallerstein, bağımlılığı kapitalist dünya ekonomisinin temelini oluşturan uluslararası iş bölümünün ve buna içkin eşitsiz mübadele ilişkilerinin bir parçası olarak açıklamaktadır (Wallerstein, 2004). Kabaca ve en sade şekliyle özetlemek gerekirse kapitalist dünya sisteminde eşitsiz mübadele, gelişmişlik düzeyleri farklı (merkez ve çevre) uluslar arasındaki üretim ve ticaret ilişkilerinin, bu uluslardaki emek değerinin/işçi ücretlerinin farklılıklarına bağlı olarak dengesiz biçimde gerçekleşmesidir (Baran ve Sweezy, 1968; Emmanuel, 1972; Amin, 1976, 2010). En nihayetinde işçi ücretlerinin daha yüksek olduğu, teknoloji piyasalarında tekeli elinde bulunduran ve finansal açıdan üstün merkez ülkeler kârlılığı yüksek sermaye-yoğun ürünlerini çevre ülkelere ihraç ederken, karşılığında piyasalardaki tekelin de tesiriyle giderek baskılanan işçi ücretlerinin gölgesinde değeri düşen emek-yoğun ürünler ithal etmektedir (Wallerstein, 2004: 28-9; Kvangraven, 2019: 639; Cogliano vd., 2022: 232; Cope, 2022: 23). Ortaya çıkan durumda ise ticaret dengesi merkez ülkelerde iyileşirken, çevre ülkeler açısından kötüleşmektedir. Dünya-sistem yaklaşımına göre merkez ülkelerin dünya üretim ve ticaret ilişkilerindeki başat konumu bununla ilintilidir. Dolayısıyla uluslararası siyasi-iktisadi düzen, küresel kapitalizmin dünyadaki eşitsiz mübadele ilişkilerini Küresel Güney'deki ülkeler pahasına teşvik ettiği ve sürdürdüğü, temelde bu ülkeleri sınırlayan bir (makro) yapıdan ibarettir (Wallerstein, 2004).

Buna paralel olarak Daniel Rutherford da “merkez-çevre sistemi”ni uluslararası ekonomik entegrasyon ve ona eşlik eden oligopolistik ticari ve finansal ilişkiler bağlamında net bir şekilde tanımlamış, ilgili sözlük çalışmasında merkezin çevreye nazaran daha fazla sermaye birikimine, büyümeye ve daha ileri teknolojiye sahip olduğunu belirtmiştir (Rutherford, 2005). Öte yandan söz konusu eşitsiz dünya sisteminin çevre ülkelerin üretkenliklerini kademeli olarak artırarak belli oranda sanayileşmelerine izin verdiğinin, lakin üretilen değerlerin fazlasının merkez ekonomilere aktarıldığının altını çizmiştir (Rutherford, 2005: 307). Bu aktarım döngüsü ise zamanla dünya ekonomisinin değişmeyen bir parçası haline geldikçe az gelişmişlik çevre ülkeler için giderek daha kronik bir sorun haline gelecek ve kalkınma mümkün olsa dahi ancak “bağımlı” olarak gerçekleşebilecektir (Higginbottom, 2013: 186). Bu olgu, daha önce belirtildiği üzere alan yazında yaygın olarak “bağımlı kalkınma” olarak adlandırılmaktadır. Özetle dünya-sistem yaklaşımı da, gelişmiş (merkez) ülkeler ile gelişmekte olan/az gelişmiş (çevre) ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkilerinin esaslarını kapitalist dünya ekonomisinin yapısal olarak içerdiği uluslararası iş bölümü ve eşitsiz mübadele ilişkilerine dayandırmakla kalmamış, bağımlı kalkınma süreçlerine de vurgu yapmıştır. Fakat

1980'ler itibarıyla dünya ekonomisinin bir dönüşüm sürecine girmesiyle birlikte uluslararası sistemin asimetrik yapısının bundan ne ölçüde etkilendiğine ilişkin tartışmalar da başlamıştır. Bu mesele çalışmanın takip eden kısımlarında ele alınmaktadır. Böylelikle, bu kısımda bağımlılık ekolünün önemli eserlerine atıf yapılarak sentezlenen bağımlılık ve bağımlı kalkınma kavramlarının yakın dönemdeki geçerliliği de sorgulanacaktır.

3. Tarihte bir kırılma: (Neoliberal) küreselleşme, bağımlılığın sonu?

Kalkınma ve eşitsizliklere ilişkin tartışmalar, 1970'lerin ilk yıllarından itibaren gelişmiş kapitalist ülkelerde yaşanan ekonomik krizlere paralel olarak yön değiştirmeye başlamıştır. Savaş sonrası dönem itibarıyla ağırlıklı olarak Keynesyen ilkeler çerçevesinde yönetilen ekonomik düzenin sonuna geldiği de bu on yıl içerisinde anlaşılmıştır. 1980'lere gelindiğinde ise ABD ve İngiltere öncülüğünde merkez ülkeler, uluslararası ekonomik istikrarı tekrar inşa edebilecek görece yeni bir kapitalist birikim modeli üzerinde uzlaşmaya çalışmışlardır. Akabinde ortaya çıkan reformist reçeteye göre piyasada devlet müdahalesinin büyük ölçüde sınırlandırılması ve “serbest piyasa kapitalizmine” mümkün olduğunca geri dönüş yapılması öngörülmüştür. Dolayısıyla bu dönemde “neoliberalizm” terimi popülerlik kazanmış, serbest piyasa ekonomisine dayalı politikalar başta kapitalist ülkelerde olmak üzere dünya çapında hızla uygulamaya konulmuştur. Gelişmiş ülkelerle birlikte gelişmekte olan ülkeler de bu yayılımın bir parçası olmuş, takip eden dönemde Sovyet Bloku'nun çökmesi de bu süreci ayrıca hızlandırmıştır.

Sıklıkla “küreselleşme” olarak anılan bu süreçte dünyada mal, hizmet, sermaye ve bireylerin dolaşımı uluslararası ilişkilerin seyrini önemli ölçüde belirlemiştir. Hatta ilgili süreçte uluslararası ekonomik düzenin serbest piyasa kurallarına tabi işletilmesinden ötürü bu dönem “neoliberal küreselleşme” dönemi olarak da adlandırılmıştır.⁷ Neticede uluslararası sermayeye erişimin, ulus ötesinde üretimin ve teknoloji transferinin her zamankinden daha kolay hale gelmesi hem merkez hem de çevre ülkelerde yer alan sermayedarlar için yeni iş ve iş birliği imkanları doğurmuştur. Bu durum da, geniş çevrelerce Küresel Güney'in kalkınması için yeni bir fırsat olarak yorumlanmıştır. Buna göre dünya ekonomisinin bütünleşmesiyle birlikte yaratılan refah yerkürenin dört bir yanına dağılacak, haliyle uluslararası eşitsizliklere ilişkin sorunsal da zamanla çözülecektir. Yani uzun zamandır süregelen Kuzey-Güney ayrışması neoliberal küreselleşme döneminde artık son bulacak, aksine bu iki kutup arasında bir “Büyük Kavuşma” yaşanacaktır. Bu bağlamda giderek baskınlaşan neoliberal siyasi-iktisadi politikayı

⁷ Lingard ve Ozga'ya göre (2007: 66) neoliberal küreselleşme, kısaca “sermayenin, medya ve iletişim araçlarının, ulaşımın, tüketim kültürünün, giderek içi içe geçen özel sektör ve kamu politikalarının ve en nihayetinde devletin uluslararasılaşmasını” ifade etmektedir.

takiben uluslararası kalkınma tartışmaları da küreselleşme düzleminde yeni bir ivme kazanmıştır. Artık alan yazında ana akım düşünce, hızla küreselleşen ekonomik sisteme eklemlenmeyi geliştirmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerinin merkezine konumlandırılan küreselci-neoliberal düşünce olmuştur.

Düşünce prensipleri açısından neoklasik ekonomiyi temel alan neoliberaler, Keynesyen modelin aksine esasen devletin rolünün kısıtlandığı ve özel işletmelerin teşvik edilerek serbest piyasa kurallarının öncelendiği kalkınma stratejilerini savunmuşlardır. Yani aslında neoliberalizm, ekonominin sağlıklı işleyişi ve kapsayıcı bir kalkınma hedeflerine ulaşmak için devlet müdahalesi ve planlama yerine piyasa odaklı politikalara öncelik veren 19. yüzyıl liberalizminin fikirlerini bir nevi yeniden üretmiştir. Bu noktada neoliberalizmin en ünlü savunucularından biri olan Milton Friedman, serbest piyasa ekonomisini açık bir şekilde büyüme, kaynakların etkin dağılımı ve dolayısıyla kalkınma ve eşitliğin teşvik edilmesiyle ilişkilendirmiştir (Friedman ve Friedman, 1980). Rose D. Friedman ile birlikte ABD ve İngiltere’den İsrail’e, hatta bazı Doğu Asya ülkelerine⁸ kadar 20. yüzyılın sonlarındaki birçok başarılı kalkınma atılımını da bu ekonomilerin serbest piyasaya olan tam veya sınırlı bağlılıklarının bir yansıması olduğunu belirtmiştir (Friedman ve Friedman, 1980). Buna paralel olarak çoğu neoliberal düşünür de neoliberalizmi kabaca rekabetçi piyasaların “...ekonomi, siyaset ve toplum da dahil olmak üzere hayatın her alanına nüfuz etmesi...” olarak özetlemiştir (Springer, Birch ve Macleavy, 2016: 2). Böylelikle serbest piyasa, ekonomik büyüme ve enflasyon ile istihdam gibi temel göstergelerin verimli seviyelerde tutulmasından sosyal hizmetlerin sağlanmasına kadar birçok alanda sosyo-ekonomik hayatı düzenleyecektir. Küresel Kuzey’in Keynesyen dönemde yaşadığı kriz de bu şekilde aşıldığından, başarı ölçütü budur. Dolayısıyla geliştirmekte olan ülkeler için de kalkınmanın yolu serbest piyasa ekonomisine adaptasyondan geçmektedir.

Hal böyle olunca gelişmiş kapitalist ülkeler öncülüğünde neoliberalizm de küreselleşti. 1980’lerin sonuna gelindiğinde Latin Amerika başta olmak üzere dünyanın bir çok bölgesinde ekonomik krizlerle boğuşan geliştirmekte olan ülkeler için bir neoliberal reform paketi hazırlanmıştı. Üstelik IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazine Bakanlığı öncülüğünde tasarlanan bu pakette listelenen politika önerilerinin bu az gelişmiş bölgelerde uygulanmasına ilişkin Vaşington’da bir “uzlaşmaya” dahi varılmıştı. Dönemin önde gelen ekonomistlerinden John Williamson tarafından “Vaşington Uzlaşısı” olarak adlandırılan bu liste, genel olarak piyasaların serbestleştirilmesi ve dünya ekonomisine eklemlenmeyi hedefleyen büyük ekonomik ve mali reformlara ilişkin on madde içeriyordu (Williamson, 2005: 195-6). Özünde bu pakette kamu harcamalarının azaltılması, vergi tabanının

⁸ Özellikle Malezya, Singapur, (Güney) Kore, Tayvan, Hong Kong ve Japonya’yı başarı hikayeleri olarak sınıflandırmışlardır (Friedman ve Friedman, 1980: 57).

genişletilmesi, ticari ve mali serbestleşme ile devlete ait işletmelerin özelleştirilmesi gibi politika önerileri bulunuyordu (Williamson, 2005: 196). Hatta bu çerçevede ihtiyacı olan gelişmekte olan ülkelere fon sağlanarak, buralardaki kalkınma süreçleri doğrudan yönetildi. IMF ve Dünya Bankası'nın ilgili ülkelere özellikle 1980'ler ve 1990'larda Yapısal Uyum Programları (SAP) adı altında sundukları koşullu kredi paketleri bunun en önemli örneğidir. Bu kapsamda gelişmekte olan dünyaya, piyasalarını serbestleştirecek yapısal ve sektörel reformlar yapmaları şartıyla, halihazırda tecrübe etmekte oldukları ödemeler dengesi sorunlarını aşabilmeleri için geri ödemeli fonlar sunuldu (Loxley ve Campbell, 1989: 1; The Structural Adjustment Participatory Review International Network (SAPRIN), 2004: 1-2).

Lakin bu uygulamalar karmaşık sonuçlar doğurdu. Bu sebeptendir ki zaman içerisinde Vaşington Uzlaşısı'nda ileri sürülen öneriler bir kez daha mercek altına alınarak yeniden değerlendirildi. Bu noktada Joseph Stiglitz öncülüğünde bazı ekonomistler sunulan reformların ilgili ülkelere özgü kurumsal yapıyı göz ardı ettiğini savunmuşlar, 1990'ların sonu itibarıyla "Vaşington Sonrası Uzlaşısı" olarak anılmaya başlanan ve gerekli durumlarda devlet müdahalesinin faydasını da tanıyan yeni önlemler üzerinde çalışmışlardır. Bu görüşe göre "yeni uzlaşısı", eskisinin aksine kişi başına Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GYİH) gibi temel makroekonomik hedeflerin ötesine geçmeli ve kalkınmayı kurumsal reformları da içerecek sosyal bir süreç olarak ele almalıydı (Fine, Lapavitsas ve Pincus, 2003: XVI). Bu nedenle Vaşington Sonrası Uzlaşısı, mülkiyet hakları, çalışma biçimlerinin yeniden düzenlenmesi ve üretkenliğin artırılmasına kadar uzanan geniş bir öneri dizisi ortaya koymuştur (Fine, Lapavitsas ve Pincus, 2003: XVI). Zira modernleşme, halen kalkınmaya giden en nihai yoldu ve bu hedefe ulaşmak için en köklü dönüşümler dahi yapılmalıydı. Uluslararası alanda serbest ticaretin, sermaye akışının ve rekabetin her zaman canlı ve sürdürülebilir kılınması en nihayetinde dünyadaki eşitsizliklerin azalmasını da beraberinde getirecekti (Held ve McGrew, 2003: 29). Nitekim bazı Doğu Asya ve Latin Amerika ülkelerinin 1990'lardaki sosyo-ekonomik başarılarının temelinde de ivmelenen neoliberal küreselleşme süreci ve buralardaki uluslararası piyasalara eklenme çabası olduğu ileri sürülmekteydi (Held ve McGrew, 2003: 29). Yani neoliberal küreselleşme dönemindeki ana akım tartışmalarda da başarının ölçütü, bir önceki kısımda bahsedilen modernleşme yaklaşımında olduğu gibi halen Batı'daki atılımlarla ilişkiliydi. Bu bakımdan neoliberalizmin son dönemde bir ana akım düşünce hattı olarak yükselişinin hakim uluslararası kalkınma söylemini köklü olarak değiştirmede, hatta yapılan benzeşme vurgusu itibarıyla neoliberalizmin modernleşme yaklaşımının bir nevi devamı olduğu iddia edilebilir. Çünkü buna göre Güney'de kalkınmanın yolu, halen Kuzey'deki önemli gelişmeleri taklit etmekten geçmektedir ve küreselleşmeyle birlikte bu amaca ulaşmak belki de her zamankinden daha kolay ve olasıdır.

Hal böyle olunca neoliberalizm, dünya çapında sosyo-ekonomik politika yapım süreçlerindeki baskınlığını 21. yüzyıla gelindiğinde de pekiştirmeye devam etmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan dünya arasındaki sermaye akışları oldukça artmış, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlar ile küreselleşen pazarlarda faaliyet gösteren ulus ötesi şirketlerin dünya ekonomisindeki konumları güçlenmiştir (Şenses, 2004: 12). Akabinde gelişmekte olan ülkeler içerisinde uluslararası piyasalara eklenerek hızla büyüyen yeni bir grup da ortaya çıkınca (neo-)liberalleşme yoluyla kalkınmaya ilişkin söylem iyice popülerlik kazanmıştır. Özellikle Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin (BRICs), bu söylemin odağında yer alan ülkelerden olmuşlardır. BRICs söylemini türeten ekonomistlerden biri olan Jim O’Neill, bu ülkelerin G7 ülkelerinden daha hızlı bir şekilde büyümeye devam edeceğini ve dolayısıyla sağlıklı ve dayanıklı bir dünya ekonomisi için küresel koordinasyon süreçlerine aktif şekilde dahil edilmeleri gerektiğini savunmuştur (O’Neill, 2001: 3). Lakin 2007-2008 Finansal Krizi, uluslararası entegrasyonun olumlu yanlarına ve gelişmekte olan piyasaların dünya ekonomisine eklenmesinin yararlarına ilişkin bu tip savları sarsmıştır. Buna karşın O’Neill (2011: 1-7; 69) ve diğerleri, BRICs’in Endonezya, Güney Kore, Meksika ve Türkiye gibi diğer öncü gelişmekte olan ekonomilerle birlikte küresel piyasalara eklenme süreçlerine devam etmelerinin faydalı olacağını savunmaya devam etmişlerdir. Çünkü, tarihçilerin Sanayi Devrimi itibarıyla dünyada zenginliğin hızla el değiştirecek Batı’da toplanması ve buralarda yoğunlaşmaya devam etmesi sonucu Doğu ile Batı medeniyetleri arasında oluşan uçurumu vurgulamak için adlandırdığı “Büyük Ayrışma” döneminin artık sonuna gelmiştir (Baldwin, 2016: 1). Artık devir, aksine bu medeniyetler arasında bir “Büyük Kavuşma”nın gerçekleşeceği devirdir. “Yükselen piyasalar” olarak da tanımlanmaya başlanan bahse konu ülkelerin yakın dönemdeki ekonomik performansları buna işaret etmektedir. En nihayetinde modernleşme de artık küreselleşmekte, yarattığı zenginlikler Doğu’da da kendisini göstermektedir.

Yukarıda bahsedildiği gibi, “Büyük Kavuşma” tartışması esasen 1990’lardan sonra “ayrışma” olgusunun son bulduğu iddiasına dayanmaktadır. Buna göre kabaca 19. yüzyılın başlarından beri süregelen ve bugünkü G7 ülkeleriyle dünyanın geri kalanı arasındaki iktisadi uçurumu tasvir eden trendler tersine dönmüştür (Baldwin, 2016). Baldwin’in (2016: 1-2) “*bölüşümdeki şok edici değişim*” olarak nitelendirdiği bu dönüş, 1820 yılından 1990’lara kadar bu ülkelerin dünyadaki gelirden aldıkları pay %20 seviyesinden %70’lere gelirken, 1990’lardan 2010’ların ikinci yarısına doğru %45 seviyesine gerilemesiyle ilişkilidir. Yakın zamanda Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü (OECD) tarafından yayımlanan bir rapor da, dünyada servetin bu yönde yer değiştirmekte olduğunu bu sefer gelişmekte olan ülkelere odaklanarak vurgulamıştır (OECD, 2010: 15). Raporla özellikle 2000-2010 yılları arasında örgüt üyesi olmayan ülkelerin küresel üretimdeki

paylarının %40'tan %49 seviyesine geldiği ifade edilmiş, bunun 2030 yılına kadar %60'a yaklaşacağı öngörülmüştür. Dolayısıyla 2010'lar itibarıyla ana akım söylem daha da keskinleşerek, “...özellikle Çin'in G7 ülkelerinin yerini alması, ticaretin çeşitlenmesi, emtiaların güçlenmesiyle birlikte yükselen piyasaların gelişmiş ekonomilerden kademeli olarak ayrıştığı” ve dolayısıyla bu ülkelerin kendi kendilerine yeterliliklerinin artmasıyla birlikte Kuzey piyasalarına bağımlılıklarının da ortadan kalktığı vurgulanmaya başlanmıştır (Levy Yeyati ve Williams, 2012: 2125). Hatta 2011'deki Sanya Zirvesi ertesinde BRIC ülkelerine Güney Afrika'nın da eklenmesiyle⁹ bu kategorizasyon ilgili ülkelerin birbiriyle istişare ettikleri bir foruma dönüşmüş, bunun yanında Meksika, Endonezya ve Türkiye gibi ülkeler de “yükselen piyasalar” jargonunun kalıcı bir parçası haline gelmişlerdir (Kiely, 2015). Hakim neoliberal söylem bu ülkelerde yakın dönemde azalmaya başlayan yoksulluk oranlarını da Vaşington Uzlaşısı'yla ilişkilendirmiş, bu vesileyle küresel zenginler ve yoksullar arasında gerçekleşen yakınlaşmanın temelinde Uzlaşımın önerileri doğrultusunda uygulanan piyasa odaklı sosyo-ekonomik politikalar sayesinde olduğu iddia edilmiştir (Kiely, 2015: 24). Örneğin Harrison ve Sepúlveda (2011: 14), yükselen piyasa ekonomilerindeki büyümede piyasa, devlet ve özel sektörün birlikte rol oynadığını kabul etmekle birlikte “tüm başarılı vakalarda kaynakların dağıtımını için esasen piyasa mekanizmaları ve uluslararası rekabetten istifade edildiğini” vurgulamıştır. Sonuç olarak Kuzey-Güney “kavuşması” ile birlikte dünyada zengin ile yoksul arasındaki uçurumun artık kesin olarak kapanmakta olduğu ve bunun da küresel piyasa ekonomisine adaptasyon yoluyla gerçekleştiği fikri Uluslararası Siyasal İktisat ve Kalkınma yazınındaki en başat düşünce hattı haline gelmiştir. Haliyle bu sırada neoliberal politikalar da dünya çapında iyice yerleşmiştir. Bir önceki kısımda bahsedilen bağımlılığa ilişkin tartışmalar ve bu ekolün savları doğrultusunda Küresel Güney'de uygulanan politikalar ise (örn. ithal ikameci sanayileşme) bu gelişmelerin gölgesinde kalarak marjinalleşmiştir.

Bu marjinalleşme sürecinde, piyasalarını serbestleştirerek dünyaya açan gelişmekte olan ülkelerin özellikle imalat sanayiindeki atılımlarının büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Nitekim neoliberal küreselleşme döneminde bu ülkelerin yaptığı mamul mal ihracatının dünyadaki toplam mamul mal ihracat hacmi içindeki payı kademeli olarak artmış; üstelik yaptıkları bu ihracatın önemli bir kısmı da gelişmiş ülke pazarlarına doğru gerçekleşmiştir (Smith, 2016: 51-53).¹⁰ Özellikle

⁹ Böylelikle ilgili ülke grubu “BRIC” veya “BRICS” yerine, “BRICS” olarak anılmaya başlanmıştır.

¹⁰ Buna göre gelişmekte olan ülkelerin yaptığı mamul mal ihracatının dünyadaki toplam mamul mal ihracat hacmindeki payı 1980 ile 2011 yılları arasında %10 seviyesinden %40'ların üzerine çıkmış; bunun aynı dönemde ABD ve Japonya'nın toplam mamul mal ithalat hacmi içerisindeki payı da sırasıyla kabaca %20'den %55'e ve %30'dan %70'e tirmanırken 1995 ile 2011 yılları arasında Avrupa ülkelerinin toplam mamul mal ithalat hacmi içerisindeki payı ise %25'ten %40 seviyesine ulaşmıştır (Smith, 2016: 53).

2000'ler sonrasında BRICS öncülüğündeki ülkeler imalatta küresel tedarik zincirinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmişlerdir (Kiely, 2015). Küresel Güney'de ve bilhassa Çin'de yoğunlaşan küresel imalat sanayii sayesinde sürekli artış trendinde olan küresel talep karşılanmış, buralardaki kalkınma atılımları ivmelenmiştir. Dolayısıyla bu durum da, son dönemde esasen Kuzey'in Güney'e olan bağımlılıklarının önemli ölçüde arttığına ve küreselleşme döneminde bağımlılığın daha ziyade "karşılıklı" bir olgu olduğuna dair inancı beslemiştir (Kiely, 2015). Bahse konu karşılıklı bağımlılık ise uluslararası kalkınma ve eşitsizliklerle mücadele açısından faydalı bir durum olarak yorumlanmıştır. Zira bu hedefler, bağımlılık kuramının önerdiği şekilde dünya ekonomisi ile bağı koparmak veya azaltmak ile değil, tam tersine eklemleme ile aslında halihazırda gerçekleşmektedir (Sekhri, 2009: 242). Böylelikle Asya, Latin Amerika ve Afrika'daki eklemleme ve akabindeki kalkınmayla birlikte bağımlılık kuramı ve bütünleşme karşıtı savların geçerliliğini büyük ölçüde yitirdiğine ilişkin genel kanaat giderek güçlenmiştir (Farny, 2016: 3). Üstelik bu kanaate göre küresel kapitalizm, bağımlılık ekolünün tartıştığı gibi tamamen Kuzey ülkelerinin himayesi altında olmaktan çıkmakla kalmamış, yeni bir siyasi-iktisadi güç merkezi olarak yükselen Güney'in de kontrolü altına girmeye başlamıştır (Cammack, 2009: 273).

4. 21. Yüzyılda uluslararası iş bölümü ve bağımlılığın yeniden değerlendirilmesi

Sözü geçen gelişmeler ve ana akım eleştirilerden bağımlılık yaklaşımının bugünün iyice küreselleşmiş ve bütünleşmiş dünyasının karmaşık dinamiklerini açıklamakta yetersiz kaldığı anlamı çıkmaktadır. Fakat 21. yüzyıl, aynı zamanda küresel kapitalizmin yeni krizlerle yüzleştiği ve bağımlılık yaklaşımının tekrardan literatürdeki görünürlüğünü artırmaya başladığı bir dönem olmuştur. Bu çalışmalar, belki de eskisi kadar keskin kuramsal bir çerçeve aracılığıyla olmasa da Küresel Güney'deki kalkınma süreçlerini açıklarken bağımlılık olgusuna defaatle ve önemle değinmişlerdir. İkinci kısımda bahsedilen ve savaş sonrası bağımlılık fikrinin doğuşu ile yükselişinde önemli rol oynayan isimlere ek olarak son dönemde Uluslararası Siyasal İktisat ve Kalkınma yazını içerisinde farklı ekolleri benimseyen Arno Tausch, Jaime Osorio, Matias Vernengo, Andreas Bieler, Adam Morton, Claudio Katz, John Smith, Andy Higginbottom, Zak Cope, Immanuel Ness ve Ingrid Harvold Kvangraven gibi isimlerin bu noktada öne çıktığı söylenebilir. Zira küreselleşme döneminde emperyalizm ve bağımlılıkla ilişkili meselelere doğrudan ve kapsamlı olarak dikkat çekmişlerdir. Onlara göre bağımlılık ve bağımlı kalkınmaya ilişkin daha önce ortaya konmuş ve konmakta olan kuramsal ve kavramsal içerik, uluslararası siyasi-iktisadi ilişkilerin güncel analizinde halen oldukça yararlıdır. Nitekim neoliberal küreselleşme döneminde ulusal piyasaların

serbestleşmesi ve serbest ticaret kurallarının dünya çapındaki tahakkümüne, uluslararası yatırımların ucuz işgücü ve dolayısıyla yüksek getiri vaad eden (üretim) bölgelerine yönelmesi ve sermayenin (özellikle ABD’deki) yüksek gelirli kapitalist sınıflarda toplanması eşlik etmiştir (Duménil ve Lévy, 2011: 8). Bu gelirlerin önemli bir kısmı ise, özellikle 2000’lerden sonra finansal mekanizmaların daha da gelişerek küreselleşmesi ve buna paralel olarak giderek yaygınlaşan üretim dışı, spekülasyon kazanç yollarıyla elde edilmeye başlanmıştır (Duménil ve Lévy, 2011: 8).

Bu noktada bağımlılık yaklaşımı, özellikle günümüzün küresel *üretim ve finans* ilişkileri incelenirken halen başvurulabilecek faydalı bir kuramsal-analitik araçtır. En azından ikinci kısımda değinilen “bağımlılık” ve “bağımlı kalkınma” kavramları ile bunları yeniden üreten uluslararası asimetrik yapı, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma süreçlerini açıklamaya devam etmektedir. Yani bugün bağımlılık yaklaşımını asgari düzeyde geçerli kılanın bağımlılık olgusunun kendisi olduğu söylenebilir. Nitekim küreselleşen ekonomiye eklenmek Güney ülkeleri içerisinde BRICS gibi bazı söz gelimi “başarı hikayeleri” yaratmış olsa da, bu kalkınma atılımları çoğu zaman süper-sömürüye dayalı üretim çerçevesinde şekillenen yabancı sermaye ve ihracat bağımlılığının derinleşmesi ile finans alanında borçlanma ve spekülasyonların kademeli artışını beraberinde getirmiştir. Uluslararası üretim ve finans ilişkileri genişleyerek derinleştikçe dünya ekonomisinin çeperindeki bağımlılıklar yeniden üretilmiş, Peter Evans ve Bill Warren’ın zamanında ifade etmiş olduğu gibi kalkınma bu bağımlılıklara içkin şekilde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla bağımlılık tartışması da, küreselleşme ve neoliberalleşmenin güncel eleştirilerinde aslında kendisini tekrar göstermeye başlamıştır. Hatta bu bağlamda Herath’a göre (2008), son dönemde ciddi bir ivme kazanan küreselleşme akımına karşı yöneltilen eleştirilerin kayda değer bir bölümü esasen bağımlılık ekolünün kavramsal çerçevesinden istifade etmektedir. Zira bu eleştiriler, giderek uluslararasılaşan ekonomik ilişkilerin ve serbest piyasa düzenine eklenme süreçlerinin temelde Kuzey’in hegemonyasını pekiştirdiğini savunmaktadır (Herath, 2008: 822). Bu kapsamda yeniden alevlenmeye başlayan bu tartışmanın üretim ve finans ilişkilerine ilişkin yönlerini ayrı ayrı başlıklandırmak mümkündür. Böylelikle bir önceki kısımda bahsedilen durgunluğun ardından son dönemde tekrar gündeme gelmeye başlayan bağımlılık olgusu ve buna ilişkin güncel tartışmalar daha sade, yapılandırılmış ve bütünsel biçimde ele alınabilecektir.

4.1. Uluslararası üretim, sömürü ilişkileri ve bağımlı kalkınma

Neoliberal küreselleşme dönemindeki üretim ilişkilerini ele alan eleştirel çalışmalar incelendiğinde, bağımlılığın bu alandaki unsurlarına ilişkin temelde iş gücü sömürüsü ve ihracat bağımlılığı vurgusunun öne çıktığından bahsedilebilir. Bu kapsamda ilk olarak uluslararası sömürü ilişkilerinin günümüzde yeniden üretilerek devam ettiğine ilişkin tartışmaları (bkz. Higginbottom, 2013, 2023; Smith, 2016;

Bieler ve Morton, 2018) ele almak yerinde olacaktır. Özellikle Ruy Mauro Marini'nin 1973 yılında kaleme aldığı *Bağımlılığın Diyalektiği* isimli ve bağımlılık literatürü açısından kritik öneme sahip çalışmasının 2022 yılında ilk kez İngilizceye tercümesi ile birlikte bu konu, “emeğin aşırı sömürüsü” ya da “süper-sömürü” başlığı altında daha da sıkça tartışılır olmuştur.¹¹ Lakin bunun öncesinde de, özellikle 2000’li yıllarda yükselen (çevre) ekonomilerdeki büyüme ile birlikte sömürü ilişkileri tekrardan mercek altına alınmıştır. Örneğin Somel (2007: 91), 21. yüzyılın başlarında küreselleşmenin çevre ülkelere doğru büyük bir sermaye akışını beraberinde getirerek büyüyen uluslararası tedarik zincirinin önemli bir parçası olduklarını kabul etmekle birlikte, bu akışın temelinde ucuz iş gücü arayışının olduğunun altını çizmiştir. Zira 20. yüzyılın sonlarından itibaren uluslararası manevra alanı artan sermaye, genellikle menşe ülkelerinin dışına çıkarak çoğunlukla ucuz iş gücüne sahip gelişmekte olan ülke piyasalarına gitmiştir. Böylelikle ucuz iş gücü desteğiyle üretim maliyetleri daha da düşürülerek daha fazla artı değer elde edilmiş, bu artı değer ise ekseriyetle üretildiği ulusların sınırları içerisinde yatırımlara dönüşmek yerine merkez ülkelere geri dönmüştür (Somel, 2007: 91). Bu sebeple Higginbottom (2013) da, 21. yüzyıldaki doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin trendleri inceleyerek söz konusu artı değer transferlerinin altını çizmiş ve bununla birlikte bağımlılık tezinin geçerliliğini yeniden sorgulamıştır.¹² Benzer olarak Smith ise (2016: 222), bahsi geçen değer aktarımı trendinin sadece küreselleşen üretim ve buna bağlı olarak şekil değiştiren sermaye-emek ilişkilerinin bir tezahürü olmaktan öte kapitalizmin yeni bir emperyalist evreye girdiğinin habercisi olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla gelinen noktada, neoliberal küreselleşme döneminde bağımlılık olgusunun üretim ile ilişkilendirilmiş boyutuna

¹¹ Emeğin aşırı sömürüsü veya diğer adıyla süper-sömürü, sermayedarların işçilerin ürettiği değerini normalden daha da fazlasına el koyarak, işçilerin harcadıkları emeği yerine koyabilmeleri için gerek duydukları temel tüketim ihtiyaçlarını karşılamalarını dahi zorlaştıracak yöntemlere başvurusu olarak tanımlanabilir (Marini, 2021: 58-61). Kapitalizmin işleyişi gereği üretilen değerlerin bir kısmına (artı değer) el koyulması sırasında gerçekleşen sömürü, bu bakımdan “aşırı”dır. Böylelikle sömürü, Marx’ın da kategorize etmiş olduğu ve sermayedarın artı değeri artırmaya yönelik benimsediği ana yöntemler olan 1) iş gününün ücret artışı olmadan uzatılması, 2) emek yoğunluğunun ücret artışı olmaksızın artırılması ve 3) emeğin verimliliğinin artırılmasının yanı sıra Marini’nin kuramıyla birlikte 4) işçilerin geçimlerini sürdürmeleri için gerekli olanın da altında bir ücret ödenmesi ile birleşerek sermaye birikiminin daha da artırılmasına yol açar (Osorio, 2013; Marini, 2021; Higginbottom, 2023). Marini’ye göre (2021: 30; 61) emeğin aşırı sömürüsü, aslen bu yöntemlerin karma biçimde uygulanmasından doğar. Bu kapsamda Higginbottom (2023: 29), süper-sömürünün faktörlerini kabaca “düşük maaşlar, uzun çalışma saatleri ve tükenmişlik noktasına varıncaya kadar yoğunlaştırılan çalışma koşulları” olarak özetlemiştir.

¹² Bu noktada ABD ve Avrupa Birliği’nin Latin Amerika’daki doğrudan yatırım stoğunu mercek altına alan Higginbottom (2013: 192-193), 1997-2010 yılları arasında bu yatırımların toplamının üç kattan fazla bir artış gösterdiğini (191.8 milyar dolardan 756.2 milyar dolara) ve bunun sonucunda merkezi ABD ve Avrupa Birliği’nde konuşlu ulus ötesi şirketlerin toplam 477.6 milyar dolar değerinde bir dış kaynak edinimi gerçekleştirdiğini ortaya koymuştur.

dair güncel tartışmaların çıkış odağında esasen bağımlılık ekolünün 1980’ler öncesi çalışmalarının izlerinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Marini’nin aslen 1970’lerde ortaya koyduğu bakış açısına göre de bağımlılığın temelinde emeğin aşırı derecede sömürülmesi yatmaktaydı (Marini, 2021: 107).

Üretimde bağımlılığa ilişkin tartışmaların günümüz Marksist yazınında nasıl şekillendiğine daha detaylı biçimde değinmeden önce neoliberal küreselleşmenin yarattığı karmaşık yapıya bir kez daha dikkat çekmek gerekir. Bu noktada uluslararasılaşmanın beraberinde getirdiği ve hemen hemen tüm aktörlerin siyasi-iktisadi çıkarlarına ulaşma gayretini etkileyen “karşılıklı bağımlılık” ile, daha çok gelişmekte olan ülkelerdeki kalkınma süreçlerindeki kısıtlayıcı faktörleri vurgulamak için kullanılan “bağımlılık” kavramı arasında incelikli bir ayırım yapmak oldukça önemlidir. 1980’ler sonrasında üretken sermayenin denizaşırı faaliyetlerinin hızla genişlemesi ve bazı çevre ekonomilerin hızla büyüyerek küresel tedarik zincirlerinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmesinin, merkez açısından da bağımlılıklar yarattığı doğrudur (Kiely, 2015). Bir önceki kısımda da bahsedildiği gibi, son dönemde küreselleşme ile birlikte alan yazında sıklıkla bahsedilen ve merkez ile çevre ülkeler arasındaki “Büyük Kavuşma”yı kasteden tartışmanın temelini de Küresel Güney’deki bu kayda değer büyüme ve kalkınma atılımı oluşturmuştur. Ancak karşı görüş, gelişmiş (merkez) ülkelerin yurt dışındaki yatırımlarından nispeten çok daha fazla kazanç elde ettiğini iddia etmektedir.¹³ Küreselleşme dönemindeki “karşılıklı bağımlılık”, bu bakımdan “asimetrik” niteliktedir (Kiely, 2015). Çünkü dün olduğu gibi bugün de küresel kapitalizmin işleyişi sömürüye dayalıdır. Bu sömürünün başat aktörü merkez ülkelerde bulunan sermaye, seyrini belirleyen ise onun denizaşırı hareketidir. Sözü geçen küresel sömürü düzeninin odağında da temelde gelişmekte olan ülkeler yer aldığından, bu ülkelerin uluslararasılaşmadan elde ettikleri kazanç doğal olarak sınırlıdır. Dolayısıyla ilgili tartışmanın “karşılıklı bağımlılık”tan ziyade salt “bağımlılık” başlığı altında yeniden değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Hal böyle olunca, yukarıda bahsedilen asimetri ve sömürüye dayalı ilişkiler konjonktürünün günümüzde emperyalizm ve bağımlılığın üretim alanındaki bir

¹³ Örneğin “Büyük Kavuşma” tezinin altın çağını yaşadığı 2000’li yıllara odaklanan Kiely (2015), alandaki çeşitli çalışmalara atıfla ABD ve Çin’in yatırımlarını karşılaştırmalı olarak inceledikten sonra bu sonuca varmıştır. Buna göre 1973-2001 yılları arasında ABD’nin yurt dışı varlıklarının yıllık ortalama getiri oranları %6.8’e yükselirken yabancıların ABD’deki varlıklardan kazancının %3.5’te kalmış; 2007 yılına gelindiğinde ise ABD merkezli ulus ötesi şirketlerin yurt dışında yaptığı satışların değeri çarpıcı şekilde artarak tüm ülkenin ihracat değerinin beş katına ulaşmıştır (Kiely, 2015: 119-120). Buna karşın Çin’deki doğrudan yatırımların değeri ülkenin denizaşırı yatırımlarının değerinden fazla olmaya devam etmiş, bu “açık” 2000-2009 yılları arasında 165 milyar dolardan 243 milyar dolara ulaşmıştır (Kiely, 2015: 125). Üstelik, 2008 yılında Çin ile birlikte Rusya, Hindistan ve Brezilya’nın doğrudan yurt dışı yatırımlarının toplam değeri dahi sadece Hollanda’nınkinin altında kalmıştır (Kiely, 2015: 125).

yansımaları olduğuna ilişkin çalışmalar mevcudiyetini sürdürmüştür. Örneğin Smith'e göre (2016) küreselleşme döneminde üretim alanında esasen tecrübe edilen şey, merkezdeki sermayenin buralardaki görece yüksek işgücü maliyetlerini kademeli olarak geliştirmekte olan ülkelerdeki ucuz seçeneklerle değiştirmesi, yani bir "küresel emek arbitrajı" gerçekleştirmeleridir. Üstelik yabancı yatırımların büyük kısmı, nüfuz ettikleri bölgelerde yeni girişimler yaratmaktan ziyade var olan ulusal şirketlerin satın alınması ve birleşimler yoluyla bu maliyetleri ve riskleri düşürmeyi hedeflemektedir (Şenses, 2004: 20; Bartan, 2020: 211). Ayrıca geliştirmekte olan ülkeler her ne kadar özellikle küresel mamul mal ihracatındaki paylarını son dönemde önemli ölçüde artırsalar da, bundan elde ettikleri katma değer oldukça düşük kalmıştır (Smith, 2016: 98). Zira neoliberal dönemin küresel üretim lokomotifinde merkez ülkelerdeki sermayedar kitlesi bulunmaktadır. Bu kapsamda Banga (2013: 3), OECD ve Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTO) Mayıs 2013 verilerine dayanarak küresel tedarik zincirinde üretilen toplam katma değer %67'sinin OECD ülkelerinde, %25'inin BRICS ülkeleri ve yeni sanayileşen ülkelerde, geri kalan %8'inin de diğer geliştirmekte olan ülkelerde biriktiğini ortaya koymuştur.

Öte yandan 1980'ler sonrasında merkezin dayattığı reformlar vesilesiyle liberalleşen çevre, yüksek büyüme vaad eden küresel piyasalar ve tedarik zincirlerine eklenerek yabancı yatırımları ülkelere çekmek için birbirleri ile bir "dibe doğru yarışa" sürüklenmiş durumdadır (Smith, 2016: 66-7). Burada dip nokta, ülkelerin işçi ücretlerini baskılamak ve mümkün olan en düşük işgücü maliyetlerine ulaşmak hedefiyle genel olarak en esnek sosyal güvenlik, işçi hakları, vergilendirme ve çevre standartları gibi düzenlemeleri içeren kamu politikaları uygulamalarıdır (Rudra, 2008). Çünkü sermayeyi elinde bulunduran emperyalist kitle temelde bunun karşılığında geliştirmekte olan ülkelere yatırım yapmakta, buralardaki ucuz emek, ücretlerin baskılanması ve sendikasılaşmadan bilinçli şekilde yararlanarak (ve aynı zamanda bunu güdümlenerek) dışarıdan kaynak edinimi (outsourcing) stratejisi uygulamaktadır (Smith, 2016: 66). Küresel emek arbitrajı, böylelikle gerçekleşebilmektedir. Uluslararası sermayeyi caydırmaktan çekinen hükümetler de, en nihayetinde işgücü maliyetlerini de yükselteceği endişesiyle vatandaşlarının hayat kalitesini artıracak politikalardan uzak durmaktadırlar (Rudra, 2008: 2). Hal böyle olunca Küresel Kuzey ve Güney arasındaki makas özellikle işçi ücretleri bakımından açılmayı sürdürmekte; hatta bu durum çevre ülkelerdeki işçilerin merkez ülkelere göçünü dahi teşvik etmektedir (Milanovic, 2012; Smith, 2016).

Yukarıdaki tartışma, bir önceki kısımda ele alınan "Büyük Kavuşma" tezinin dayandığı ve bu iki ülke grubu arasındaki uçurumun kapandığına ilişkin iddiaların aksini işaret etmektedir. Zira gelişmiş ülkelere başlıcalarının dünyadaki gelirden artık daha az pay alıyor olması ile geliştirmekte olan ülkelerin küresel tedarik zincirinin önemli bir parçası haline gelmesinin yarattığı etki ihtilafıdır. Ortaya

çıkan durum Küresel Güney’de yurt dışı yatırımlardan elde edilen kazançlara ve üretilen katma değere aynı oranda yansımadağı gibi, buralarda yaşayan kitleler de genel olarak yaratılan refahtan eşit pay alamamıştır. Tersine, “dibe doğru yarış” ile birlikte uluslararası alanda işçi sınıfı arasındaki uçurum genişlemektedir. Bu kapsamda Milanovic (2012), yaklaşık olarak bir buçuk asır önce çoğu ülkede birbirine yakın olan işçi ücretlerinin 21. yüzyılın ilk on yılında önemli ölçüde ayrıştığına dikkat çekmiştir. Artık küresel gelir eşitsizliklerinin %80’ini başlı başına ülkeler arasındaki ortalama ücret eşitsizlikleriyle açıklamak mümkündür (Milanovic, 2012: 125). Özellikle niteliksiz işçi ücretleri incelendiğinde, zengin ve yoksul ülkeler arasındaki fark bu dönemde on kata kadar çıkmıştır (Milanovic, 2012: 125). Benzer şekilde Delgado Wise ve Martin (2015) de, 2012 yılı verilerine dayanarak söz konusu ayrışmaya dikkat çekmiştir. Buna göre, misal olarak Filipinler, Meksika ve Brezilya’da imalat sanayiinde sırasıyla 2.10, 6.36 ve 11.20 Amerikan doları olarak gerçekleşen saatlik ortalama işçi ücretlerinin Japonya, ABD, İngiltere ve Almanya gibi merkez ülkelerdeki karşılığı, aynı yıl için 35.34, 35.66, 31.23 ve 55.79 Amerikan doları olmuştur. (Delgado Wise ve Martin: 2015).¹⁴ En güncel Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerinden hareketle ve aynı ülkelere birkaç ek yaparak, imalat sanayiindeki işçilerin bu sefer aylık ortalama ücretlerine bakıldığında makasın halen açık olduğu gözlemlenmektedir. Zira 2022 yılında bu rakamlar Filipinler, Meksika, Brezilya, Çin (2021), Hindistan ve Türkiye’de sırasıyla 270.8, 414.5, 518.8, 826.3 (2021), 193.8 ve 377 Amerikan dolarına tekabül ederken, Japonya (2021), ABD, İngiltere (2018), Almanya ve Fransa’da (2020) 2686.9, 5457.9, 3787.3, 5545 ve 2593.9 Amerikan doları olarak kaydedilmiştir (ILO, 2022). Dolayısıyla dünya ekonomisinin, bugünkü yapısı itibarıyla da küresel emek arbitrajı ve süper-sömürüye elverişli olduğunu iddia etmek isabetsiz olmayacaktır.

Bu çerçevede Osorio (2013), Li (2021), Pröbsting (2013) ve Ricci (2018) gibi yazarlar da Ruy Mauro Marini, Vania Bambirra ve Samir Amin’in çalışmalarına atıfla günümüzdeki bağımlılık ilişkilerini süper-sömürü kapsamında ele almışlardır. 1980’ler sonrasında dönüşen eşitsiz mübadele ilişkileri, buna paralel olarak yeniden yorumlanmıştır. Gelinek noktada Arghiri Emmanuel (1972) tarafından geliştirilen ve başta Samir Amin olmak üzere Marksistler tarafından zamanında çokça geliştirilen¹⁵ eşitsiz mübadele kuramı, güncel çalışmalarda süper-sömürü ve

¹⁴ Yazarlar Çin’deki ücretleri 2008 yıl verilerine dayanarak değerlendirmişler, bunu da 1.36 Amerikan doları olarak belirtmişlerdir (Delgado Wise ve Martin, 2015).

¹⁵ Samir Amin, eşitsiz mübadeleye ilişkin tartışmalara yeni bir yorum getirerek kar oranlarının çevre ülkelerde fazla olmasının sebebini emperyalizm ile ilişkilendirmiştir. Ona göre merkez ve çevre ülkeler arasındaki maaş farklılıkları çevre ülkelerdeki üretilip ihraç edilen mallar merkezdekine kıyasla kullanılan teknikler ve emeğin üretkenliği bakımından önemli bir farklılık göstermemesine rağmen, süper-sömürü çevredeki karı oransal olarak artırmaktadır (Kvangraven, 2019: 639-40). Dolayısıyla Amin, Emmanuel’in merkez ülkelerdeki işçi sendikalarının daha güçlü bir konumda olması gibi

emperyalizm kapsamında tekrar değerlendirilmektedir. (Kvangraven, 2019: 639-40). Bu noktada yeni tartışmaların Marini'yi takiben bağımlılığın temeli olarak süper-sömürüyü merkeze almasının, bağımlılık analizlerde iç dinamiklerin yeterli ölçüde göz önünde bulundurulmadığına ilişkin ekole eskiden beri yöneltilen eleştirileri de bir anlamda göğüslediğinden söz edilebilir. Zira başlı başına süper-sömürü tezi, bağımlılığı açıklarken ulusal düzeydeki sermaye-emek ilişkilerine yaptığı vurgu bakımından iç ve dış faktörler arasında kuramsal bir köprü kurmaktadır (Osorio, 2013: 17). Buna göre bağımlılık ve az gelişmişlik sadece uluslararası ticaretteki eşitsizliklerde, yabancı sermaye davranışında veya bütünüyle emperyalizmin küresel işleyişinde değil, bu emperyal aktörlerin himayesi altında faaliyet gösteren başat yerel burjuva sınıfının süper-sömürü uygulamalarına başvurarak halihazırda var olan asimetrik uluslararası sermaye ve güç ilişkilerini yeniden üretmesinde de yatmaktadır (Osorio, 2013: 17). Yani ikinci kısımda “bağımlı kalkınma” tartışmasına değinilirken de bahsedildiği gibi uluslararası üretken sermayenin çevre ülkelerde geniş faaliyet alanları elde etmesinde iş birliği burjuva sınıfının oynadığı rol kayda değerdir. Devlet de en hafif tabirle yerel burjuvazinin çıkarlarını temsilen bu ortaklığın sponsorluğunu üstlenmektedir (Evans, 1979). Dolayısıyla neoliberal küreselleşme döneminde de bu ittifakın işçi sınıfının refahı pahasına devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu noktada Antunes de Oliveira (2022), Brezilya'daki İşçi Partisi dönemini (2002-2016) dahi eleştirerek Marini'nin yarım asır önceki savlarının halen geçerli olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu yıllarda Latin Amerika genelinde alevlenen, özellikle sosyal politika ve sanayileşmenin devletin de müdahalesiyle öncelenmesi söylemini içermesi bakımından umut vaat eden “yeni kalkınmacılık” akımı, her ne kadar salt neoliberalizmden daha iyi bir alternatif olsa da temelde ondan kopamamıştır (Antunes de Oliveira, 2022). Çünkü bu yaklaşım esasen uluslararası sermaye ve yerel işbirlikçilerinin ortak çıkarlarını işçi sınıfının çıkarlarının önüne koyan, burjuvazinin yönlendirmesiyle devletin de ağırlıklı olarak ülkenin uluslararası rekabet gücünün artırılmasından yana pozisyon aldığı bir birikim modelini temsil etmektedir (Antunes de Oliveira, 2022: 50-2). Nitekim Brezilya'da İşçi Partisi'nin düşüşü de, başkan Dilma Rousseff'in son döneminde ülkedeki başat sermaye sınıfının çıkarlarına aykırı bazı heterodoks politikalar izlemesi sonucu burjuvazinin hiç tereddüt etmeden hükümetle ittifakını bozmasıyla ilişkilendirilmiştir (Saad-Filho, 2021; Antunes de Oliveira, 2022). On dört yıl boyunca edinmiş oldukları birçok imtiyazı hiçe sayarak hızla taraf değiştiren neoliberal seçkinler, medyayı da arkalarına alarak hükümeti devirmek için aktif bir kampanya yürütmüş ve en

kurumsal faktörlerle açıkladığı maaş farklılıkları sebebiyle ticarete dengesizliklerin gerçekleştiği tezini eleştirerek, Lenin'in emperyalizm vurgusundan hareketle eşitsiz mücadelenin tekeli sermayenin olağanüstü kar elde etmek amacıyla çevreye yayılmasının bir sonucu olduğunu vurgulamıştır (Ricci, 2018; Kvangraven, 2019: 639).

nihayetinde Rousseff görevden uzaklaştırılmıştır (Saad-Filho, 2021: 384-6; Antunes de Oliveira, 2022: 51).

Bu bağlamda Treacy (2022: 228), günümüzdeki yeni teknolojik, endüstriyel ve finansal gelişmelere rağmen bağımlılığının özünün değişmediğinin altını çizmektedir. Benzer şekilde Li (2021: 54) de, koloni sonrası dönem itibarıyla pekişip genişleyen ve eşitsiz mübadeleye dayalı sömürü düzeninin ulus ötesi şirketlerin yoğun dış kaynak edinimi stratejileri sayesinde 21. yüzyılda da sürdürüldüğünü savunmaktadır. Günün sonunda gelişmekte olan ülkeleri de içeren geniş bir küresel tedarik zinciri oluştuğu doğrudur; fakat bu zincir kendi içinde yine hiyerarşik bir yapıya sahiptir (Treacy, 2022: 228). Bu hiyerarşide Kuzey yüksek teknoloji ve yüksek katma değer içeren üretime odaklanırken, Güney daha ziyade ya bu ürünlerin ithal girdi olarak kullanıldığı, montaja dayalı üretime yoğunlaşarak bitmiş ürünleri de çoğunlukla Kuzey'e ihraç etmekte, ya da genellikle doğal kaynakların, düşük işgücü maliyetlerinin ve görece düşük teknolojinin yoğunluklu olduğu (dolayısıyla katma değeri de düşük olan) diğer alanlara yönelmektedir (Treacy, 2022: 228). Dolayısıyla son zamanlarda çevre ülkelerdeki üretkenlik ve ticaret hacmi artışlarına rağmen hem yerel üretici, hem de çalışan/tüketici kitleler bundan yeterince fayda sağlayamamaktadırlar (Osorio, 2013; Pröbsting, 2013; Smith, 2016; Ricci, 2018; Marini, 2021; Newman, 2022). Yani bahse konu üretim kapasitesi artışına dayalı büyüme ve kalkınma, yine Evans ve Warren'ın bakış açısına paralel olarak çevre ülkelerde bağımlılığı ortadan kaldırmamıştır. Çünkü üretimin temelinde, bağımlılığın da temelini oluşturan değer aktarımı ve süpersömürü uygulamaları bulunmaya devam etmektedir. Bir yandan buralarda faaliyet gösteren ulus ötesi şirketler küresel emek arbitrajı yoluyla elde ettikleri artı değeri merkezlerine aktarırken, diğer yandan ulusal sermayedarlar da düşük işçi ücretlerini, esnek istihdamı ve emeğin güvencesizliğini sömürerek küresel piyasalarda rekabet etmeye çalışmaktadır (Treacy, 2022: 228-9). Sonuç olarak, beraberinde getirdiği tüm kazanımlara rağmen Küresel Güney'deki bahse konu kalkınma atılımı halen "bağımlı" niteliktedir. Bu bağımlı kalkınmanın ufku da merkez ülkelerin hakim olduğu küresel piyasalardaki sermaye hareketliliği, ticaretin seyri ve talebin yoğunluklu olduğu alanlara bağlı olarak sınırlı, bu sebeple ulusal açıdan kontrol edilebilirliği de düşüktür.

O halde bağımlı kalkınma ulusal ekonomik zeminde nasıl işlemektedir? Bu noktada ise, bağımlılığın güncel ikinci unsuru olarak, Kuzey'den Güney'e doğru gerçekleşen yabancı sermaye akışıyla birlikte gelişmekte olan ülkelerde tetiklenen hızlı ve kolay büyümeye yönelik atılımların temelde ihracata yönelik bir yoğunlaşmayı beraberinde getirdiği tezi bir kez daha önem kazanmıştır. Yani bağımlı kalkınmanın bu bölgelerde ekseriyetle ihracat ekonomisi kanalıyla gerçekleştiği tartışması da aslında halen gündemdedir. Bunun itici gücünün de yukarıda bahsedildiği üzere merkez ülkelerin 1970'lerdeki krizi aşmak amacıyla

süper-sömürü ve küresel emek arbitrajına başvurarak gelişmekte olan ülke pazarlarından yüksek kazanç sağlamanın yeni yollarını bulması ile ilişkili olduğu ileri sürülmektedir (Kiely, 2015; Smith, 2016; Bieler ve Morton, 2018). Fakat buradaki kritik mesele de, Marini'nin (2021: 78) zamanında altını çizmiş olduğu gibi ihracat odaklı, bağımlı büyüme modelinin gelişmekte olan ülkelerin üretim sistemlerinin iç talep ve piyasanın dinamiklerinden kopuk şekilde, esasen dış talebe göre yapılanmasına yol açmasıdır. Böylelikle dünya ekonomisinin çeperindeki üretim pazarları buralardaki nispeten alım gücü düşük yerel çalışan nüfusun ihtiyaç, yönelim ve finansal erişim kapasitelerinin dışında şekillenmekte; ihracata koşullanmış bu birikim modelinde işçiler üretimin merkezinde yer almalarına rağmen tüketimde ulusal piyasalardan dışlanmaktadır (Osorio, 2013; Akyüz, 2017; Marini, 2021).

Bu noktada Smith (2016), örnek olarak son zamanlarda gelişmekte olan ülkelerde oldukça hızlı şekilde yayılan endüstriyel serbest bölge alanlarının¹⁶ söz konusu ihracat odaklı yapılanmanın önemli bir yansıması olduğuna dikkat çekmektedir. Yani çevre ülkeler artan üretimle birlikte ekonomik büyüme ve buna bağlı mutlak ekonomik kazanımlar elde etmesine rağmen süreç aslında merkez ülkelerdeki ekonomik gelişmelere koşullanarak gelişmektedir. Bu durumun aslında bağımlılık ekolünün önemli temsilcilerinden Theotonio Dos Santos'un 1970 yılında kaleme aldığı çalışmasında yer alan, yukarıda da değinilen kapsayıcı bağımlılık tanımıyla halen örtüştüğünden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla alan yazındaki eleştirel vaka analizleri de özellikle Çin (Kiely, 2015; Smith, 2016; Bieler ve Morton, 2018; Higginbottom, 2018; Li, 2021) ve Güney Kore (Kvangraven, 2020) gibi en çok tartışılan yükselen ekonomilerin son dönemdeki ihracat odaklı üretim ve kalkınma performanslarını ele alarak, bağımlılık yaklaşımının bu örnekleri dahi açıklamaya devam ettiğini vurgulamışlardır.

Çin'e ilişkin tartışmada kabaca, Çin ekonomisinin Batı ülkelerine meydan okumaya başlayan yüksek performansı ve başta Afrika olmak üzere bazı bölgelerdeki alt-emperyalist uygulamalarına rağmen halen üretimdeki sıçramayı güdümlenen sektörlerin (örn. bilgi teknolojileri) önemli kısmının yabancı (merkez) sermaye kontrolünde olduğu, bununla birlikte Çin'in dışarıya ihraç ettiği sermaye ile elde ettiği artı değerden çok daha fazlasını halen dışarıya transfer etmekte olduğu ileri sürülmektedir (Kiely, 2015; Bieler ve Morton, 2018; Li, 2021). Güney Kore ve Endonezya'yı ele alan Kvangraven (2020) ise bağımlılık yaklaşımının bu ülkelerin dünya ekonomisindeki pozisyonunu açıklamaya devam ettiğinin altını çizmiştir. Yüksek oranda sanayileşmiş olmasına rağmen Güney Kore'deki kalkınma süreci,

¹⁶ Bu alanlar yabancı yatırımları cazip hale getirerek imalat sanayiinin ve buna bağlı ihracatın geliştirilmesi amacıyla kurulan, ulusal gümrük vergilerinin uygulanmadığı, vergi imtiyazlarının yüksek olduğu ve emek piyasasının genellikle ulusal ekonomide olduğundan daha da esnek olduğu özel alanlardır (Smith, 2016: 54).

ihtiyatlı ve devletçi bir liberalleşme sürecinin yanı sıra jeopolitik çekişmelerden ötürü önemli ölçüde ABD'nin (ve hatta Japonya'nın) desteğine bağımlı biçimde gerçekleşmiştir (Pröbsting, 2013; Kvangraven, 2020; Li, 2021; Katz, 2022). Teknolojik bağımlılık, ekonomide yayılma etkisinin zayıflığı, serbest bölgeleşme/kapalı ekonomik bölgelerin yaygınlaşması, yabancı mülkiyeti ve kaynak çıkarımına yoğunlaşılması gibi çevre ekonomilerde kalkınmayı kısıtlayan faktörlerin etkisi, jeopolitik sebeplerle bölgeye aktarılan dış finansman ile Güney Kore'de bilinçli şekilde azaltılmış, diğer çevre ekonomilerin aksine Güney Kore sanayileşme sürecinde yaratılan ticaret açıklarını yöneterek ekonomisini zararlı küresel trendlerden bir ölçüde korumayı başarmıştır (Kvangraven, 2020). Bununla birlikte, Güney Kore'nin izlediği devletçi-kalkınmacı politikaların temelde bağımlılık ekolünün önerdiği ayrışma politikalarıyla benzeşmesi ve bu sürecin Cardoso ve Faletto'nun "devletlerin belli koşullarda, tam bağımlılık konjonktürü altında dahi hızlandırılmış kalkınma süreçlerinin proaktif elemanları olabilecekleri" tezi ile halen açıklanabilir olması "bağımlı kalkınma" tartışmasını bu vakada dahi güncel kılmaktadır (Evans, 1994; Kvangraven, 2020: 20-1). Sonuç olarak, neoliberal küreselleşme döneminde üretim alanındaki dönüşüm ve gelişmeler ışığında yeniden canlanan tüm bu tartışmalar dünya ekonomisindeki son gelişmeleri bağımlılık temelinde ele alan aktif bir entelektüel diyalogun olduğuna işaret etmektedir. Üretimin uluslararasılaşmasıyla birlikte Güney'in yükselişine ilişkin ortaya atılan tezlerin en önemli dayanağını oluşturan bahse konu ülkelerin bile kalkınma süreçlerinin halen ihracat bağımlılığı perspektifiyle açıklanabiliyor olması bunun göstergesidir.

4.2. *Finansallaşma ve finansal bağımlılık*

Yakın dönemde bağımlılık konusuna ilişkin tartışmalarda öne çıkan bir diğer mesele, neoliberal küreselleşmeye paralel olarak ivme kazanan finansallaşma süreci ile ilgilidir. Bu noktada Tausch (2010: 470), bağımlılık tezinin Büyük Buhan'dan sonraki ikinci en büyük ekonomik kriz olan 2007-2008 finansal krizine doğru kat edilen yolda yeniden keşfedildiğini iddia etmektedir. Zira özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren dünyadaki üretim ve ticaretin dönüşümüne paralel olarak kapitalizmin parasal alandaki işleyişi de köklü olarak değiştirilmiş, finansal faaliyetler kademeli olarak serbestleştirilip devletlerin kontrolünden çıkarılarak hem uluslararası hem ulusal alandaki etkisini büyük ölçüde artırmıştır (Lapavitsas, 2013: 793). 1971-1973 yılları arasında Bretton Woods Anlaşması'nın çöküşünü takip eden dönemde yapılan alternatif uluslararası parasal düzenlemeler sonucu döviz kurları ve faiz oranlarındaki stabilitenin ortadan kalkması, devletler ile merkez bankalarının finansal serbestleşme (deregülasyon) politikaları izlemesiyle birlikte uluslararası finans piyasalarının bütünleşerek büyümesi ve bu süreçte ABD dolarının da uluslararası rezerv para konumunu pekiştirmesi gibi gelişmeler finansallaşmanın

uluslararası alandaki tezahürüne örnektir (Lapavitsas, 2013: 793-4). Ulusal alanda ise finansal araçlar (mevduat, bono, hisse senedi vb.) şirketler ve bankalar tarafından da yaygın biçimde kullanılmaya başlanmış; her kesimden hanehalkının bankalara karşı borç yükümlülükleri artmış; hatta barınma, eğitim ve sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesi sonucu bu ihtiyaçların da yaygın olarak borçluluğa dayalı giderilmeye başlanması akabinde işçi gelirleri dahi taahhüt altına alınarak finansallaşmıştır (Lapavitsas, 2013: 800). Bir süre sonra krediler, yoksul haneleri bile içine alacak şekilde çok geniş kitlelere ulaşmış, bu hanelerin faizli geri ödemeleri gerçekleştirmekte güçlük çektiği dönemlerde ise toplumsal eşitsizlikler daha da derinleşmiştir. Yani finansallaşma, küreselleşme sürecinde yürürlüğe konan neoliberal piyasa reformları kapsamında finans sektörünün de serbestleştirilmesi, büyümesi ve böylelikle finansın uluslararası ve ulusal düzlemde siyasi ve sosyo-ekonomik ilişkilerin her köşesine sirayet etmesi olarak özetlenebilir (Fine, 2010; Lapavitsas, 2013).

Burada esas odaklanılan konu ise spesifik olarak uluslararası finansallaşma ile ilintilidir. 1980'ler sonrasında finansal alanda da serbestleşmeyi (deregülasyon) hedefleyen ülkelerce gerçekleştirilen makroekonomik reformlar ve akabinde buna eşlik eden politikalar neticesinde küresel finansın bugünkü yapısı oluşmuştur (Fine, 2010). Bu kapsamda Tauss (2012: 69), Bretton Woods'un çöküşünün bir başka sonucu olarak yaygınlaşmaya başlayan esnek döviz kurlarının, sıcak paranın sınır ötesindeki finansal piyasalarda kendini yeniden üretmesine "elverişli" yerler arasında dolaşmasını daha da kolaylaştırdığını savunmaktadır. Böylelikle sıcak paraya ihtiyaç duyan birçok ülke, neoliberal küreselleşme döneminde finansal sermayeyi çekmek için adeta bir deregülasyon yarışı içerisine girmiştir (Tauss, 2012: 70). Akabinde ekonomik hayattaki önemi gün geçtikçe artan finansal sermaye de, denizaşırı hareketini önemli ölçüde artırarak ülkeler ve ulus ötesi aktörler arasında yeni borç ilişkileri ve buna bağlı spekülasyon işlemleri yaratmıştır (Jessop, 2018: 222). Süreç içerisinde hızla küreselleşen uluslararası finans sistemi giderek daha da karmaşıklaşarak bu alandaki ulusal kararlar, kırılabilirlikler, dengesizlikler ve en nihayetinde finansal krizler de iç içe geçmiştir. Lakin en nihayetinde ortaya çıkan düzen yine merkez ülkelerin avantajlı pozisyonda olduğu, hiyerarşik bir düzendir.

Mesela özellikle ABD, zamanla uluslararası finansın en güvenli limanlarından biri haline gelmiştir. Buradaki finansal yapının sağlam olduğuna ilişkin algının ve Amerikan dolarının rezerv para statüsünün giderek güçlenmesinin etkisiyle dünyanın dört bir yanından Amerikan finans piyasalarına aktarılan kamusal ve özel tasarrufların yoğunluğu giderek artmıştır (Orhangazi ve Seda-Irizarry, 2010: 71). Lakin finansal sermayenin uluslararası etki alanı, ABD gibi "doğru" makroekonomik politikalar uygulayan ve güçlü finansal yapıya sahip birkaç (merkez) ülke ile sınırlı kalmamış, kısa sürede bu profile sahip olmayan

ülkelerin de neredeyse tamamını içine alacak şekilde genişlemiştir (Yeldan, 2011: 442). Akyüz, Flassbeck ve Kozul-Wright'a göre (2011: 504) bunun sebebi, finansal sermayenin dünyadaki serbestleştirilmiş piyasalar arasındaki dolaşımı sırasında hedef seçerken temelde genel makroekonomik yeterliliklerinden ziyade kısa vadeli arbitraj ve diğer spekülatif kazanç olasılıklarının yüksekliğini baz alma eğiliminde olmasıdır. Küresel Güney, uluslararası finans sisteminin daha ziyade bu yönünü ve dolayısıyla yine çeperini temsil etmektedir. E Castro'ya göre (2022), çevre ülkeler açısından tam bu noktada yeni bir bağımlılık konjonktürü ortaya çıkmaktadır. Zira bu ülkelerin de finansal piyasalarını dışarıya açarak deregülasyon yarışına katılması ve küresel piyasalardaki baskın trendler doğrultusunda politika üretmeye başlamasıyla, uluslararası finansal sermayenin buralardaki (yüksek) faiz oranlarından istifade etmesinin önü açılmıştır (e Castro, 2022: 41). Neticede az gelişmiş, henüz liberalleşme evresinde olan ve bu süreçte çoğunlukla nakte ihtiyaç duyan çevre ülkelerin genç ve nispeten istikrarsız finans piyasaları da finansal sermaye için popüler varış noktaları haline gelmişlerdir. Bahse konu uluslararası entegrasyon pekiştikçe bu ülkelerin dünyadaki hakim parasal, mali ve kur dengelerine mutlak teslimiyeti de gerçekleşmiş, dünyadaki sermaye hareketlerine tabiiyetleri önemli ölçüde artmış, dış şoklara karşı giderek daha savunmasız hale gelmişlerdir (e Castro, 2022: 41). Dolayısıyla Musthaq'ın (2021) yorumlarından da hareketle bugün finansal bağımlılık, temelde “çevre ülkelerin küresel finans piyasalarında pozisyon alırken Avrupa, ABD ve Japonya gibi hegemon aktörlerin politikalarından bağımsız hareket edememeleri, bu aktörlerin likiditesi yüksek para birimleri ile işlem yapmak zorunda olmaları ve bu sebeplerden ötürü finansal açıdan otonom olamamaları” şeklinde tanımlanabilir.

Ortaya çıkan bu yeni bağımlılık konjonktürünün, gelişmekte olan (çevre) ülkelerde kronik olarak tabir edilebilecek iki önemli sorunu oldukça görünür kıldığından söz etmek mümkündür. Neoliberal küreselleşme döneminde bu ülkelerin de uluslararası finans piyasalarına eklemelenmeleri buralardaki 1) ödemeler dengesine ilişkin problemleri derinleştirmiş; 2) dış kaynaklı uluslararası finansal krizler ile bunlarla ilişkili dalgalanmalara karşı duyarlılık ve savunmasızlığı pekiştirmiştir. Birinci soruna ilişkin Vernengo (2006), özellikle yakın dönemde derinleşen borç krizlerinin çevre ülkelerdeki yüksek maliyetlerine dikkat çekmiştir. Ona göre buralarda büyüme, istikrar ve ekonomik kalkınmanın önündeki başlıca engeller ödemeler dengesi sorundan kaynaklanmaktadır (Vernengo, 2006). Akçay ve Güngen (2019b), bu durumu genel olarak günümüz küresel finans piyasalarının hiyerarşik yapısıyla ve bu yapının çevre ülkelerde yol açtığı “bağımlı finansallaşma” süreciyle ilişkilendirmiştir. Bunun birincil etkisi, gelişmekte olan ülkelerde yapısal sebeplerden ötürü faizin yüksek olmasının ulusal paradaki değerlenme eğilimini

artırması¹⁷ ve dolayısıyla üretimde ithalata bağımlılığın körüklenmesidir (Akçay ve Güngen, 2019b: 4). Ayrıca, bahse konu uluslararası finansal hiyerarşi bu ülkeleri küresel çevrilebilirlikleri çok daha yüksek olan Amerikan doları ve Euro gibi döviz biçimleriyle borç almaya teşvik etmektedir (Akçay ve Güngen, 2019b: 4).¹⁸ Neticede çevre ülkelerde ekonomik büyüme gün geçtikçe daha da yabancı sermaye girişine ve ithalata dayalı hale gelmekte; döviz cinsinden borçlanmadaki artışın da etkisiyle finansal sermaye hareketlerine duyarlılık aşırı derecede yükselmekte; bunlara bağlı olarak ödemeler dengesi sorunları derinleşmektedir (Akçay ve Güngen, 2019b: 3-4; Karaçimen, 2019). Oldukça güncel bir çalışmada Wainer ve Belloni (2022), Arjantin örneği üzerinden giderek bu konuyu doğrudan ele almıştır. Onlara göre de neoliberal dönemde bağımlılık ilişkileri, esasen sürekli tekerrür eden ödemeler dengesi krizlerinde kendisini göstermektedir (Wainer ve Belloni, 2022). Zira son dönemde finansal bağımlılığın daha da artmasıyla birlikte ödemeler dengesi sorunları artık sadece ticari açıklarla sınırlı olmaktan çıkmış, finansal işlemlerden doğan yeni zorluklarla da ilgili hale gelmiştir (Wainer ve Belloni, 2022: 157). Neoliberal reformlar Arjantin’in zaten kırılmalı olan üretim yapısını iyice bozarak yabancı sermayenin dış borçlanma ve doğrudan yatırımlar yoluyla ülkeye nüfuzunu daha da artırmış, zamanla büyüyen ticaret açıkları da bu dış finansman yoluyla kapatılmaya çalışılmıştır (Wainer ve Belloni, 2022: 157). Ülkedeki bağımlılık kıskaçı tam da bu noktada oluşmaktadır. Elde ettikleri kârı ülke dışına çıkararak yabancı şirketler bir yana, alınan borçların faizlerinin dahi ödenememesi yeni dış finansman ihtiyacı doğurmakta, bunun karşılanması takdirinde faiz yükü daha da artmakta, günün sonunda ülkeden dışarıya sürekli bir artı değer ve döviz çıkışı gerçekleşmektedir (Wainer ve Belloni, 2022: 157). Paineira (2012) ise, bu durumun yarattığı zorlukları 1990’larda gelişmekte olan ülkelere yaşanan finansal krizlere işaret ederek ortaya koymuştur. Bu krizleri temelde “dünya parası” konumunda olan Amerikan doları cinsinden borçların ödenememesiyle ilişkilendirmiştir (Paineira, 2012: 196). Çünkü neticede bu ülkelerin dünya parasını piyasaya sürme kabiliyetleri yoktur ve uluslararası finans hiyerarşisindeki konumları ikincil (subordinate) niteliktedir (Paineira, 2012: 196).

Finansal bağımlılık meselesi, bahsi geçen ödemeler dengesi sorunlarıyla bağlantılı biçimde uluslararası finansal krizler üzerinden de incelenmiş ve bu tür krizlerin çevre ülkelere çıkardığı ağır faturalar ele alınmıştır. Örneğin Tarhan’a göre (2013: 415) merkez ülkelerde çıkan finansal krizler, akabinde buralarda doğan acil iç finansman ihtiyacını karşılamak için alınan tedbirlerle birlikte halihazırda bağımlı ve kırılmalı olan çevre ülkelere yayılmaktadır. Bu noktada çevre, kriz zamanlarda

¹⁷ Yüksek faiz getirilerinin çekici bir etki yaratarak döviz girişlerini artırdığı durumlarda.

¹⁸ Bu noktada Akçay ve Güngen (2019b: 4), “gelişmekte olan ülkelerdeki şirketlerin başka bir ülkenin para birimi cinsinden borçlanmaya ve maliyeti daha yüksek yükümlülükler altına girmeye zorlandığını” ifade etmektedir.

adeta merkezin hücum ettiği dev bir ATM görevi görür ve merkezde refahın hakim olduğu dönemlerde buralarda kısa vadeli olarak yüksek faize yatırılan artık fonlar, çöküş dönemlerinde oluşan finansal açıkları kapatmak üzere çevrede yaratacağı tahribat pahasına merkeze hızla geri döner (Tarhan, 2013: 415).¹⁹ Özellikle yakın zamanda tecrübe edilmiş olan ve 1929'dan bu yana yaşanan en büyük ekonomik buhran olarak kabul edilen 2007-2008 Finansal Krizi ve bu krizin küreselleşme şekline ilişkin araştırmalarda bu tip argümanlara sıklıkla yer verilmektedir. Konuyu kapsamlı bir şekilde ele alan Lapavitsas (2012: 4), bu finansal çöküş vesilesiyle tıkanan borç sisteminin dünya genelinde sanayi üretimi ile tüketici talebini de düşürdüğünü ve böylelikle Almanya ve Japonya gibi ekonomisi ihracata dayalı gelişmiş ülkeleri etkilemekle kalmayıp, başta Çin olmak üzere ihracat bağımlılığı yüksek gelişmekte olan ülkelere de tesir ettiğini ortaya koymuştur. Akçay ve Güngen (2019a: 124-5) ise krizin küresel bir boyuta ulaşmasında uluslararası finansal bütünleşmenin yanı sıra, ülkelerin spesifik olarak ABD finans piyasalarıyla sıkı ilişkileri ile dış finansmana ve dış ticarete bağımlılıklarının büyük rol oynadığına dikkat çekmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu profile uygunluğundan yola çıkan Sekhri (2009), gelişmekte olan ülkelerin oluşumunda hiçbir rolleri olmayan bu krizden önemli ölçüde etkilendiğini doğrudan bağımlılık ilişkileri çerçevesinde tartışmakta, bu durumun temelde Dos Santos'un bağımlılık tezini doğrular nitelikte olduğunu savunmaktadır (Sekhri, 2009: 215). Başka bir deyişle, sanayileşmiş ülkelerdeki tüketicilerin ve vergi mükelleflerinin korunması uğruna yoksul halklar ve yoksul ülkeler en ağır yükü omuzlamak zorunda kalmaktadırlar (Annan, Camdessus ve Rubin, 2008; Sekhri, 2009: 251).

Bununla beraber, 2007-2008 Finansal Krizi'nin bazı gelişmekte olan ülke ekonomilerini görece az etkilemesi ve bu ülkelerin kriz sonrasında kayda değer oranlarda büyüme kaydetmesiyle birlikte finansal bağımlılık tartışmasında karşıt görüşlerin de arttığı bir gerçektir. Lakin eleştirel analizler, her halükarda bağımlılığın devam ettiğinin altını güçlü bir biçimde çizmeye devam etmektedir. Bu kapsamda hem finansal çöküş anında iflasları önlemek ve varlık fiyatlarını dengelemek, hem de daha sonraki toparlanma evresinde ekonomiyi tekrar canlandırmak için krizin merkezi ABD ile ikinci durağı Avrupa'da uygulanan merkez bankası politikalarının gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkilerinin ilgili tartışmada önemli bir yerinin olduğu söylenebilir (Bartan, 2020). Örneğin Kiely'e göre (2015: 190) kriz sonrasında bazı gelişmekte olan ülkelerin olumlu büyüme performansları, buralarda uygulanan başarılı finansal politikalar ve yükselen ürün fiyatlarının yanında, krizi takiben Kuzey'den yoğun bir sermaye akışının gerçekleşmeye başlamasıyla da ilgilidir. İlgili akışın gerçekleşmesinde ise ABD

¹⁹ 2007-2008 finansal krizinin çevreye yayılması da bu şekilde olduğunu söylemek mümkündür. Zira 2000'lerin ortasına kadar yarı-çevre ülkelerin sub-prime mortgage piyasaları merkezin artık fonlarıyla şişmiştir (Tarhan, 2013: 415-6).

Merkez Bankası (FED) ile Avrupa Merkez Bankası'nın krizin içerideki zararlarını telafi etmek için uyguladığı düşük faiz ve parasal genişleme politikalarının kayda değer etkisinin olduğu; böylelikle sermayenin faizin görece yüksek olduğu bazı gelişmekte olan ülkelere doğru taşındığı savunulmaktadır (Birdal, 2018; Akçay, 2020). Dolayısıyla, kriz sonrasında çevre ülkeler açısından ortaya çıkan bu olumlu durumun da esasen finansal bağımlılığın bir parçası olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira ilgili çevre ülke ekonomilerinin küresel finans krizine rağmen büyümesinde merkezde değişen para politikası vesilesiyle buralara yönelen sıcak paranın rolünün olması, bu ülkelerdeki yabancı para girişlerine bağımlı ekonomik yapı ile ilişkilendirilmektedir (Birdal, 2018: 119).

Üstelik, daha sonraları ABD ve Avrupa ekonomisi toparlandıkça merkez ülkelerdeki para politikalarında yaşanan değişimle birlikte çevre ülkeler üzerindeki olumlu havanın da değişmeye başlaması yukarıdaki argümanı doğrular niteliktedir. Bu kapsamda özellikle 2010'ların ikinci yarısı itibarıyla merkez ülkelerde faiz artırımına ve parasal sıkılaşmaya gidilmesi, gelişmekte olan ülkelere giden sermaye akışında aşağı yönlü bir dalgalanma yaratmış, aralarında yükselen ekonomilerin de bulunduğu ülkeler küresel kriz sonrası ilk kez daralma eğilimine girmişlerdir (Akçay, 2016, 2020; Akçay ve Güngen, 2019a: 17). Çevre ülkelerde krizin hemen sonrasındaki hızlı toparlanmaya rağmen zamanla uluslararası koşullardaki olumlu havanın da sona ermesiyle birlikte yükselen ekonomiler de yavaşlamış, krizin etkilerini azaltmaya dair alınan tüm tedbirlere rağmen 2007 öncesi koşullara dönülemediği (Kiely, 2015: 190-1). Bu çerçevede finansallaşma ve 2007-2008 Finansal Krizi'nin süregiden etkilerine ilişkin eleştirel Uluslararası Siyasal İktisat yazını kabaca incelendiğinde, ilgili tartışmalarda çevre ülkeler açısından ortaya çıkan pozitif durumlarda da negatif durumlarda da bu ülkelerin merkez ülkelerle olan koşullanmış ilişkilerine vurgu yapılmaktadır. Kaldı ki bu konjonktür de, esasen çalışmanın ikinci bölümünde ilgili literatürün başlıca çalışmalarına atıf yapılarak sentezlenen "bağımlılık" ve "bağımlı kalkınma" tanımlarıyla örtüşmektedir. Haliyle bugün finansal bağımlılığa ilişkin yeniden şekillenen tartışmaların temelinde de aynı bakış açısının hakim olduğu iddia etmek mümkündür.

5. Sonuç

1980'ler sonrasında tecrübe edilen hızlı küreselleşme ve serbest (neoliberal) piyasa ekonomilerinin yükselişi, bağımlılık çalışmalarını marjinal bir konuma itmiştir. Küreselleşen dünya ekonomisinin aktörleri birbirine yaklaştırması ve böylece karşılıklı bağımlılığın hemen her ülke için artması, bağımlılık ekolünün çevre ülkelerdeki bağımlılığın az gelişmişliği beraberinde getirdiği ve bunun çözümü olarak çevrenin merkezle bağlantısını koparmaya yönelik (*delinking*) politikalar izlemesi gerektiğine ilişkin tezlerini büyük oranda gündemden

düşürmüştür. Bunun aksine ana akım düşünce, neoliberalleşme ve uluslararası entegrasyonun Küresel Güney’de kalkınmayı kolaylaştıracağı ve dolayısıyla çevre ülkelerin dünya ekonomisinin yeni dinamiklerine adapte olması gerektiği fikri etrafında şekillenmiştir. Lakin dünya ekonomisindeki neoliberal dönüşümü içeren yaklaşık elli yıllık sürecin sonuna doğru uluslararası kalkınmaya ilişkin tartışmalarda bağımlılık çalışmaları ile ilişkilendirilmiş merkez-çevre ikiliği, süpersömürü, değer transferi, ihracat bağımlılığı ve genel olarak finansal bağımlılık gibi kavram ve tezler farklı açılardan tekrar ele alınmaya başlanmıştır. Yani uluslararası ilişkilerde bağımlılığın geçerliliğinin değişen uluslararası siyasi-iktisadi konjonktüre paralel olarak yeniden tartışma konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Bu noktada çalışma, bağımlılığa ilişkin tekrar canlanmakta olan bu tartışmayı bütünsel bir bakış açısıyla Türkçe yazına taşıyarak ulusal literatürün halihazırdaki durgunluğunu²⁰ belli bir ölçüde de olsa giderme gayretinde olmuştur. Bu kapsamda bağımlılık tartışmalarının tarihsel gelişimi, uluslararası konjonktürdeki dönüşüm de göz önünde bulundurularak yeniden değerlendirilmiştir. Böylelikle bağımlılığın günümüzdeki geçerliliği mümkün olduğunca kapsamlı biçimde ortaya konmaya çalışılmıştır. Neticede bağımlılığa ilişkin üzerinde en çok durulan güncel konuların, çevre ülkeler açısından küreselleşen üretim ilişkileri ve finansallaşma süreciyle alakalı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre küresel tedarik zincirleri ucuz işgücü sömürsü ve artı değer aktarımına dayalı işleyişi sırasında fonksiyon gösterdikleri coğrafyalarda ihracat bağımlılığını körüklemekte, eşgüdümlü olarak finansallaşmayla ortaya çıkan hiyerarşik düzen ise çevrede halihazırda var olan dış kaynak bağımlılığı ile bu kaynakların yönetimine ilişkin sorunları ve akabinde finansal kırılğanlıkları pekiştirmektedir. Günümüzde bağımlılık sorunsalı da çoğunlukla bu alanlarda ve ilgili kategorilerde tartışılmaktadır. Çünkü küresel kapitalizm, 21. yüzyılda da emperyalizm ve sömürüyü yeniden üretmeye devam etmektedir. Bu konjonktürün analizinde ise bağımlılık yaklaşımı halen güçlü, açıklayıcı ve faydalı bir bakış açısı sunmaktadır.

Sonuç olarak, bağımlılık yaklaşımının özelde uluslararası kalkınma ve siyasal iktisat, genelde de uluslararası ilişkilere ilişkin güncel ihtilafli meseleleri incelemek için kullanılabilir, halen geçerli ve faydalı bir kuramsal-analitik çerçeve olduğundan bahsetmek mümkündür. Bağımlılık olgusu ile merkez-çevre ilişkileri günümüzde özellikle küresel üretim ve finans alanlarında varlığını sürdürmekte, böylelikle çevredeki kalkınma süreçlerini şekillendirmekte ve/veya sınırlamaktadır.

²⁰ Burada durgunluktan kasıt, çalışmanın giriş bölümünde de bahsedildiği üzere 1980’lerden sonra dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısına ilişkin yapılan eleştirilerde bağımlılığa işaret eden konu ve olguları (süper-sömürü, ihracat bağımlılığı, eşitsiz mübadele, bağımlı kalkınma vb.) temelden ve bir bütün olarak ele alan çalışmaların oldukça az sayıda olması ve/veya bu çalışmalarda bağımlılığın daha ziyade finansal alandaki tezahürünün vurgulanmasıdır.

Dolayısıyla bağımlılığa ilişkin tartışma da küreselci-neoliberal ana akım görüşün savunduğunun aksine “modası geçmiş” değil, güncel ve daha kapsamlı araştırmalara ihtiyaç duyan bir tartışmadır. Bununla birlikte bağımlılık yaklaşımının, tam teşekküllü bir düşünce ekolü olarak (örn. ortak kabul gören, özgün politika önerileri de sunarak) tekrar kendini göstermekte olduğunu iddia etmek için de henüz erkendir. Fakat bugün geçerlilikleri tekrardan sıklıkla sorgulanmaya başlanan bağımlılık olgusu, halen 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya atılan savlar baz alınarak kavramsallaştırılmaktadır. En hafif tabirle, çalışmanın ikinci kısmında kapsamlı biçimde tanımlanan “bağımlılık” ve “bağımlı kalkınma” kavramları ile bunları yeniden üreten asimetrik uluslararası yapı günümüzde geçerliliğini korumaktadır. Bağımlılık yaklaşımının, bu bakımdan literatüre kademeli bir geri dönüş gerçekleştirmekte olduğunu söylemek mümkündür. Bu geri dönüş, 21. yüzyılın uluslararası kalkınma konjonktürünün daha isabetli incelenebilmesi açısından oldukça önemlidir. Zira yukarıda anlatılanlar ışığında bugün gerçekleşmekte olan, “Büyük Kavuşma”dan ziyade bağımlı kalkınmadır. Kabaca son elli yıl içerisinde Küresel Güney’de hayata geçirilen serbest piyasa reformlarının buralardaki kalkınmaya belli ölçüde katkıda bulunmuş olması, sömürünün ortadan kalktığı anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda çevresel kalkınmanın nasıl sağlandığı dikkatli bir şekilde incelenmeli; bağımlılık ilişkilerinin halen geçerli bir faktör olarak bu atılımları ne ölçüde etkilediği de mercek altına alınmalı; politika yapımına ilişkin yol haritası ise bu doğrultuda belirlenmelidir. Aksi takdirde “Büyük Kavuşma”dan bahsetmek ikna edici olmamaya devam edecektir.

Kaynaklar

- AKÇAY, Ü. (2016), “Küresel Krizin Neresindeyiz?”, *Gazete Duvar*.
<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/08/29/kuresel-krizin-neresindeyiz/>.
- AKÇAY, Ü. (2020), “Fed’in Acil Faiz İndiriminin Anlamı”, *Gazete Duvar*.
<https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2020/03/09/fedin-acil-faiz-indiriminin-anlami/>.
- AKÇAY, Ü. ve GÜNGEN, A.R. (2019a), *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş: Küresel Kapitalizmin Geleceği*, İstanbul: NotaBene Yayınları.
- AKÇAY, Ü. ve GÜNGEN, A.R. (2019b), "The Making of Turkey's 2018-2019 Economic Crisis", *IPE Working Papers 120/2019*, Berlin: Berlin School of Economics and Law, Institute for International Political Economy (IPE). <https://ideas.repec.org/p/zbw/ipewps/1202019.html>.
- AKYÜZ, Y. (2012), "The Staggering Rise of the South?", *ECIDC Report*, Geneva: UNCTAD.
http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ecidc2012_bp1.pdf.
- AKYÜZ, Y. (2013), “Waving or Drowning: Developing Countries after the Financial Crisis”, *Economic and Political Weekly*, 48(37), 38–48.
- AKYÜZ, Y. (2017), *Playing with Fire: Deepened Financial Integration and Changing Vulnerabilities of the Global South*, Oxford: Oxford University Press.
- AKYÜZ, Y., FLASSBECK, H. ve KOZUL-WRIGHT, R. (2011), “Küreselleşme, Eşitsizlik ve İşgücü Piyasası”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (içinde), Editörler: A.H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 477–515.
- AMIN, S. (1976), *Unequal Development: An Essay on the Social Formations of Peripheral Capitalism*, Sussex: The Harvester Press.
- AMIN, S. (1987), “A Note on the Concept of Delinking”, *Review (Fernand Braudel Center)*, 10(3), 435–444. <https://www.jstor.org/stable/40241067>.
- AMIN, S. (2010), *The Law of Worldwide Value*, New York: Monthly Review Press.
- ANNAN, K., CAMDESSUS, M. ve RUBIN, R. (2008), “Amid the Turmoil, Do Not Forget the Poor”, *Financial Times*. <https://www.ft.com/content/c9c35622-a6a6-11dd-95be-000077b07658>.
- ANTUNES DE OLIVEIRA, F. (2022), "Lost and Found: Bourgeois Dependency Theory and the Forgotten Roots of Neodevelopmentalism", *Latin American Perspectives*, 49(1), 36–56.
<https://doi.org/10.1177/0094582X2111037341>.
- BALDWIN, R. (2016), *The Great Convergence: Information Technology and the New Globalization*, Cambridge, Massachusetts: Belknap Press.
- BANGA, R. (2013), "Measuring Value in Global Value Chains", *Regional Value Chains Background Paper No. RVC-8*, Geneva: UNCTAD. https://unctad.org/system/files/official-document/ecidc2013misc1_bp8.pdf.
- BARAN, P.A. ve SWEEZY, P.M. (1968), *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order*, New York and London: Modern Reader Paperbacks.
- BARTAN, A.Ç. (2020), “Neoliberal Küreselleşmenin Kalkınma Krizi: 21. Yüzyılda Uluslararası İş Bölümü ve Bağımlılık İlişkileri”, *Küreselleşmenin Krizi, Pandemi ve Uluslararası Siyaset* (içinde), Editörler: E. Uzgören ve D.A. Açar, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, s. 201–240.
https://www.nobelyayin.com/kuresellesmenin-krizi-pandemi-ve-uluslararası-siyaset_16427.html.
- BIELER, A. ve MORTON, A.D. (2018), *Global Capitalism, Global War, Global Crisis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- BIERSTEKER, T. (1978), *Distortion of Development? Contending Perspectives on the Multinational Corporation*, Cambridge: MIT Press.

- BİRDAL, M. (2018), *Bir Krizin Anatomisi: 2008 Krizi ve Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, İstanbul: Kor Kitap.
- BORATAV, K. ve ORHANGAZİ, Ö. (2022), "Neoliberal Framework and External Dependency Versus Political Priorities, 2009-2020", *Political Economy of Development in Turkey: 1838 — Present* (içinde), Editörler: E. Özçelik ve Y. Özdemir, Singapore: Palgrave Macmillan, s. 287–314.
- BUKHARIN, N. (1929), *Imperialism and World Economy*, International Publishers.
- CAMMACK, P. (2009), "The Shape of Capitalism to Come", *Antipode*, 41(1), 262–280.
- CARDOSO, F.H. ve FALETTO, E. (1979), *Dependency and Development in Latin America*, Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press.
- COGLIANO, J.F., KANEKO, S., VENEZIANI, R. ve YOSHIHARA, N. (2022), "International Exploitation, Capital Export, and Unequal Exchange", *The Oxford Handbook of Economic Imperialism* (içinde), Editörler: Z. Cope ve I. Ness, New York: Oxford University Press, s. 231–250.
- COPE, Z. (2022), "Imperialism and Its Critics: A Brief Conspectus", *The Oxford Handbook of Economic Imperialism* (içinde), Editörler: Z. Cope ve I. Ness, New York: Oxford University Press, s. 15–42.
- COPE, Z. ve NESS, I. (ed.) (2022), *The Oxford Handbook of Economic Imperialism*, New York: Oxford University Press.
- DELGADO WISE, R. ve MARTIN, D. (2015), "The Political Economy of Global Labor Arbitrage", *Problemas del Desarrollo. Revista Latinoamericana De Economía*, 46(183), <https://doi.org/10.1016/j.rpd.2015.10.002>.
- DOS SANTOS, T. (1970), "The Structure of Dependence", *American Economic Association*, 60(2), 231–236.
- DUMÉNIL, G. ve LÉVY, D. (2011), *The Crisis of Neoliberalism*, Harvard University Press.
- E CASTRO, L.C. (2022), "Brazilian Dependent Capitalism under the Hegemony of Financialized Capital", *Latin American Perspectives*, 49(2), 39–55. <https://doi.org/10.1177/0094582X211053011>.
- EMMANUEL, A. (1972), *Unequal Exchange: A Study of the Imperialism of Trade*, New York and London: Monthly Review Press.
- ERDÖLEK KOZAL, Ö. (2020), "Wallerstein ve Dünya-Sistem Yaklaşımı: Bir Yeniden Değerlendirme", *Ekonomi-tek*, 9(2), 101–127.
- ESCOBAR, A. (1995), *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*, New Jersey: Princeton University Press.
- ESTEVA, G. (2010), "Development", *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* (içinde), Editör: W. Sachs, New York: Zed Books Ltd, s. 1–23.
- EVANS, P. (1979), *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State, and Local Capital in Brazil*, New Jersey: Princeton University Press.
- EVANS, P. (1994), "Class, State and Dependence in East Asia: Lessons for Latin Americanists", *The State: Critical Concepts* (içinde), Editör: J. A. Hall, London: Routledge, s. 484–504.
- FARNY, E. (2016), "Dependency Theory: A Useful Tool for Analyzing Global Inequalities Today?", *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2016/11/23/dependency-theory-a-useful-tool-for-analyzing-global-inequalities-today/>.
- FINE, B. (2010), "Neoliberalism as Financialisation", *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-income Countries: Policy Dilemmas, Economic Crises, Forms of Resistance* (içinde), Editörler: A. Saad-Filho ve G.L. Yalman, London-New York: Routledge, s. 11–23.

- FINE, B., LAPAVITSAS, C. ve PINCUS, J. (2003), "Preface", *Development Policy in the Twenty-First Century: Beyond the post-Washington Consensus* (içinde), Editörler: B. Fine, C. Lapavitsas ve J. Pincus, London and New York: Routledge, s. XIV-XX.
- FRANK, A.G. (1966), "The Development of Underdevelopment", *Monthly Review*, 18(4), 17-31.
- FRIEDMAN, M. ve FRIEDMAN, R. (1980), *Free to Choose: A Personal Statement*, New York and London: Harcourt Brace Jovanovich (HBJ).
- GHOSH, B.N. (2001), *Dependency Theory Revisited*, London and New York: Routledge.
- GÜLALP, H. (1998), "The Eurocentrism of Dependency Theory and the Question of 'Authenticity': A View from Turkey", *Third World Quarterly*, 19(5), 951-961. <https://doi.org/10.1080/01436599814118>.
- INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION (ILO). (2022), *Datasets: Average Monthly Earnings of Employees by Sex and Economic Activity - Annual*. https://www.ilo.org/shinyapps/bulkexplorer1/?lang=en&id=EAR_4MTH_SEX_ECO_CUR_NB_A.
- HARRISON, A. ve SEPÚLVEDA, C. (2011), "Learning from Developing Country Experience: Growth and Economic Thought Before and After the 2008-09 Crisis", *Policy Research Working Paper 5752*, Washington, D.C.: World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/3554/WPS5752.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- HELD, D. ve MCGREW, A. (2003), "The Great Globalization Debate: An Introduction", *The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate* (içinde), Editörler: D. Held ve A. McGrew, Cambridge: Polity Press.
- HERATH, D. (2008), "Development Discourse of the Globalists and Dependency Theorists: Do the Globalisation Theorists Rephrase and Reword the Central Concepts of the Dependency School?", *Third World Quarterly*, 29(4), 819-834. <https://doi.org/10.1080/01436590802052961>.
- HIGGINBOTTOM, A. (2013), "The Political Economy of Foreign Investment in Latin America: Dependency Revisited", *Latin American Perspectives*, 40(3), 184-206. <https://doi.org/10.1177/0094582X13479304>.
- HIGGINBOTTOM, A. (2018), "A Self-Enriching Pact: Imperialism and the Global South", *Journal of Global Faultlines*, 5(1-2), 49-57. <https://doi.org/10.13169/jglobfaul.5.1-2.0049>.
- HIGGINBOTTOM, A. (2023), "Superexploitation and the Imperialist Drive of Capitalism", *Monthly Review*, 74(11), 29-53. https://doi.org/10.14452/MR-074-11-2023-04_3.
- HUNTINGTON, S.P. (1971), "The Change to Change: Modernization, Development, and Politics", *Comparative Politics*, 3(3), 283-322. <https://doi.org/10.2307/421470>.
- JESSOP, B. (2018), "The World Market, 'North-South' Relations, and Neoliberalism", *Alternate Routes: A Journal of Critical Social Research*, 29, 207-228. <http://www.alternateroutes.ca/index.php/ar/article/view/22453>.
- KARAÇİMEN, E. (2019), "Nuray Ergüneş ve Türkiye'de Finansallaşma", *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/kitap/2019/07/05/nuray-ergunes-ve-turkiyede-finansallasma/>.
- KARAŞ, G. (2017), "Bağımlılık Teorisi Perspektifinden DTÖ Kapsamındaki Korumacılık Politikası Araçlarının Kullanımı", *International Journal of Public Finance*, 2(2), 245-263. <https://doi.org/10.30927/ijpf.356692>.
- KATZ, C. (2022), *Dependency Theory after Fifty Years: The Continuing Relevance of Latin American Critical Thought, Culture, Power, and History*, Leiden-Boston: Brill. https://doi.org/10.1163/9789047417088_023.

- KIELY, R. (2015), *The BRICS, US "Decline" and Global Transformations*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- KIELY, R. (2017), "Dependency and World-Systems Perspectives on Development", *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, (April 2019), 1–26. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.142>.
- KVANGRAVEN, I.H. (2019), "Samir Amin: A Pioneering Marxist and Third World Activist", *Development and Change*, 51(2), 631–649. <https://doi.org/10.1111/dech.12562>.
- KVANGRAVEN, I.H. (2020), "Beyond the Stereotype: Restating the Relevance of the Dependency Research Programme", *Development and Change*, 52(1), 1–37. <https://doi.org/10.1111/dech.12593>.
- LAPAVITSAS, C. (2012), "Introduction: A Crisis of Financialisation", *Financialisation in Crisis* (içinde), Editör: C. Lapavitsas, Leiden-Boston: Brill, s. 1–12.
- LAPAVITSAS, C. (2013), "The Financialization of Capitalism: 'Profiting Without Producing'", *City: Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy, Action*, 17(6), 792–805. <https://doi.org/10.1080/13604813.2013.853865>.
- LARRAIN, J. (1989), *Theories of Development: Capitalism, Colonialism and Dependency*, Cambridge: Polity Press.
- LENIN, V.I. (1999), *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, Resistance Books.
- LEVY, M. (1967), *Social Patterns and Problems of Modernization*, New Jersey: Prentice-Hall.
- LEVY YEYATI, E. ve WILLIAMS, T. (2012), "Emerging Economies in the 2000s: Real Decoupling and Financial Recoupling", *Journal of International Money and Finance*, 31(8), 2102–2126. <https://doi.org/10.1016/j.jimonfin.2012.05.005>.
- LI, M. (2021), "China: Imperialism or Semi-Periphery?", *Monthly Review*, 73(3), 47–74. https://doi.org/10.14452/MR-073-03-2021-07_4.
- LI, M. (2022), "The Capitalist World System and Economic Imperialism in East Asia", *The Oxford Handbook of Economic Imperialism* (içinde), Editörler: Z. Cope ve I. Ness, New York: Oxford University Press, s. 455–474.
- LINGARD, B. ve OZGA, J. (2007), "Globalisation, Education Policy and Politics", *The Routledge Falmer Reader in Education Policy and Politics* (içinde), Editörler: B. Lingard ve J. Ozga, London-New York: Routledge, s. 65–82.
- LOXLEY, J. ve CAMPBELL, B.K. (1989), "Introduction", *Structural Adjustment in Africa* (içinde), B.K. Campbell ve J. Loxley, New York: Palgrave Macmillan.
- MARINI, R.M. (2021), *Bağımlılığın Diyalektiği*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- MILANOVIC, B. (2012), "Global Inequality: From Class to Location, from Proletarians to Migrants", *Global Policy*, 3(2), 125–134. <https://doi.org/10.1111/j.1758-5899.2012.00170.x>.
- MUSTHAQ, F. (2021), "Dependency in a Financialised Global Economy", *Review of African Political Economy*, 48(167), 15–31. <https://doi.org/10.1080/03056244.2020.1857234>.
- NEWMAN, S. (2022), "Global Value Chains and Global Value Transfer", *The Oxford Handbook of Economic Imperialism* (içinde), Editörler: Z. Cope ve I. Ness, New York: Oxford University Press, s. 213–230.
- O'NEILL, J. (2001), "Building Better Global Economic BRICs", *Goldman Sachs Global Economics Paper No 66*, London: Goldman Sachs Research Group. <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2013/04/build-better-brics.pdf>.
- O'NEILL, J. (2011), *The Growth Map: Economic Opportunity in BRICs and Beyond*, New York: Portfolio/Penguin.

- ÖNİŞ, Z. ve AYSAN, A.F. (2000), “Neoliberal Globalisation, the Nation-state and Financial Crises in the Semi-periphery: A Comparative Analysis”, *Third World Quarterly*, 21(1), 119–139. <https://doi.org/10.1080/01436590013260>.
- ÖNİŞ, Z. ve GÜVEN, B.A. (2011), “The Global Economic Crisis and the Future of Neoliberal Globalization: Rupture Versus Continuity”, *Global Governance*, 17(4), 469–488. <https://www.jstor.org/stable/23104287>.
- ORGANIZATION FOR ECONOMIC COOPERATION AND DEVELOPMENT (OECD). (2010), *Perspectives on Global Development 2010: Shifting Wealth*, Paris: OECD Publishing. https://read.oecd-ilibrary.org/development/perspectives-on-global-development-2010_9789264084728-en#page17.
- ORHANGAZİ, Ö. (2019), “Türkiye Ekonomisinin Yapısal Sorunları, Finansal Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri”, *Mülkiye Dergisi*, 43(1), 111–137.
- ORHANGAZİ, Ö. ve SEDA-IRIZARRY, I.J. (2010), “The Role of Finance in the Latest Capitalist Downturn”, *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet* (içinde), Editörler: E. Kawano, T.N. Masterson, ve J. Teller-Elsberg, Amherst: Center for Popular Economics, s. 65–74.
- OSORIO, J. (2013), “The Latin American Debate: Dependent Capitalism, Superexploitation, and Revolution”, *Social Justice*, 40(4), 5–24.
- ÖZDEMİR, Y. ve ÖZÇELİK, E. (2022), “Political Economy of Global Capitalism: A Framework for Turkey’s Dependent Development, 1838-2020”, *Political Economy of Development in Turkey: 1838 — Present* (içinde), Editörler: E. Özçelik ve Y. Özdemir, Singapore: Palgrave Macmillan, s. 1–46.
- PAINCEIRA, J.P. (2012), “Developing Countries in the Era of Financialisation: From Deficit-Accumulation to Reserve-Accumulation”, *Financialisation in Crisis* (içinde), Editör: C. Lapavistas, Leiden-Boston: Brill, s. 185–216. <https://doi.org/13604819708900050>.
- PETRAS, J. (1981), “Dependency and World System Theory: A Critique and New Directions”, *Latin American Perspectives*, 8(3/4), 148–155.
- POLANYI LEVITT, K. (2008), “W. Arthur Lewis: Pioneer of Development Economics”, *UN Chronicle*, 45(1), 45–46.
- PRÖBSTING, M. (2013), *The Great Robbery of the South: Continuity and Changes in the Super-Exploitation of the Semi-Colonial World by Monopoly Capital Consequences for the Marxist Theory of Imperialism*, Vienna: Revolutionary Communist International Tendency (RCIT).
- REYES, G.E. (2001), “Four Main Theories of Development: Modernization, Dependency, World-Systems, and Globalization”, *Revista Crítica de Ciencias Sociales y Jurídicas*, 4(2), 1–16.
- RICCI, A. (2018), “Unequal Exchange in the Age of Globalization”, *Review of Radical Political Economics*, 51(2), 225–245. <https://doi.org/10.1177/0486613418773753>.
- RIST, G. (2008), *The History of Development: From Western Origins to Global Faith*, New York: Zed Books Ltd.
- ROSTOW, W.W. (2004), *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge: Cambridge University Press.
- RUDRA, N. (2008), *Globalization and the Race to the Bottom in Developing Countries: Who Really Gets Hurt?*, Cambridge: Cambridge University Press.
- RUTHERFORD, D. (2005), *Routledge Dictionary of Economics*, London-New York: Routledge.
- SAAD-FILHO, A. (2021), *Growth and Change in Neoliberal Capitalism: Essays on the Political Economy of Late Development*, Leiden-Boston: Brill.

- SEKHRI, S. (2009), "Dependency approach: Chances of Survival in the 21st Century", *African Journal of Political Science and International Relations*, 3(5), 242–252. <http://www.academicjournals.org/ajpsir/PDF/Pdf2009/May/Sekhri.pdf>.
- ŞENSES, F. (2004), "Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?", *ERC Working Paper 04/09*, Ankara: Middle East Technical University Economic Research Center (ERC). <https://erc.metu.edu.tr/en/system/files/menu/series04/0409.pdf>.
- SMITH, J. (2016), *Imperialism in the Twenty-First Century: Globalization, Super-Exploitation, and Capitalism's Final Crisis*, New York: Monthly Review Press.
- SOMEL, C. (2003), "Estimating the Surplus in the Periphery: An Application to Turkey", *Cambridge Journal of Economics*, 27(6), 919–933. <https://doi.org/10.1093/cje/27.6.919>.
- SOMEL, C. (2007), "Surplus Allocation and Development under Global Capitalism", *Neoliberal Globalization as New Imperialism: Case Studies on Reconstruction of the Periphery* (içinde), Editörler: A.H. Köse, F. Şenses, ve E. Yeldan, New York: Nova Science Publishers, Inc., s. 77–100.
- SPRINGER, S., BIRCH, K. ve MACLEAVY, J. (2016), "An Introduction to Neoliberalism", *The Handbook of Neoliberalism* (içinde), Editörler: S. Springer, K. Birch, ve J. Macleavy, New York and London: Routledge, s. 1–14.
- SUNKEL, O. (1969), "National Development Policy and External Dependence in Latin America", *The Journal of Development Studies*, 6(1), 23–48. <https://doi.org/10.1080/00220386908421311>.
- TARHAN, A. (2013), "Financial Crises and Center-Periphery Capital Flows", *Journal of Economic Issues*, 47(2), 411–418. <https://doi.org/10.2753/JEI0021-3624470214>.
- TAUSCH, A. (2010), "Globalisation and Development: The Relevance of Classical 'Dependency' Theory for the World Today", *International Social Science Journal*, (61), 467–488.
- TAUSS, A. (2012), "Contextualizing the Current Crisis: Post-fordism, Neoliberal Restructuring, and Financialization", *Colombia Internacional*, (76), 51–79.
- TAYMAZ, E. ve VOYVODA, E. (2022), "From Domestic to Global Crisis: Turkey During the 2001–2009 Period", *Political Economy of Development in Turkey: 1838 — Present* (içinde), Editörler: E. Özçelik ve Y. Özdemir, Singapore: Palgrave Macmillan, s. 257–286.
- THE STRUCTURAL ADJUSTMENT PARTICIPATORY REVIEW INTERNATIONAL NETWORK (SAPRIN) (2004), *Structural Adjustment: The SAPRI Report*, London and New York: Zed Books Ltd.
- TIPPS, D.C. (1973), "Modernization Theory and the Comparative Study of National Societies: A Critical Perspective", *Comparative Studies in Society and History*, 15(2), 199–226. <https://doi.org/10.1017/S0010417500007039>.
- TURHAN, R. (2018), "The Effect of Dependency Theory on Discussions of 'Underdevelopment' in Turkey", *Philosophy of Globalization* (içinde), Editörler: R. Concha, D. Brauer ve J. Rohbeck, Berlin: De Gruyter, s. 269–286. <https://doi.org/10.1515/9783110492415-020>.
- TREACY, M. (2022), "Dependency Theory and the Critique of Neodevelopmentalism in Latin America", *Latin American Perspectives*, 49(1), 218–236. <https://doi.org/10.1177/0094582X211066531>.
- VERNENGO, M. (2006), "Technology, Finance, and Dependency: Latin American Radical Political Economy in Retrospect", *Review of Radical Political Economics*, 38(4), 551–568. <https://doi.org/10.1177/0486613406293220>.
- WAINER, A. ve BELLONI, P. (2022), "Balance-of-Payments Constraints as the Key to Dependency: The Case of Argentina", *Latin American Perspectives*, 49(2), 144–162. <https://doi.org/10.1177/0094582X211069556>.

- WALLERSTEIN, I. (2004), *World-Systems Analysis: An Introduction*, Durham and London: Duke University Press.
- WILLIAMSON, J. (2005), “The Strange History of the Washington Consensus”, *Journal of Post Keynesian Economics*, 27(2), 195–206.
- YELDAN, A.E. (1995), “Surplus Creation and Extraction Under Structural Adjustment: Turkey, 1980-1992”, *Review of Radical Political Economics*, 27(2), 38–72. <https://doi.org/10.1177/048661349502700202>.
- YELDAN, E. (2022), “The Era of Speculation-Led Growth and the 2001 Crisis, 1990-2001”, *Political Economy of Development in Turkey: 1838 — Present* (içinde), Editörler: E. Özçelik ve Y. Özdemir, Singapore: Palgrave Macmillan, s. 227–256.
- YELDAN, E. (2011), “Neoliberalizmin İdeolojik Bir Söylemi Olarak Küreselleşme”, *Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar* (içinde), Editörler: A.H. Köse, F. Şenses, ve E. Yeldan, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 429–453.

Extended summary

Rethinking dependency in the era of neoliberal globalization: “The great convergence” or dependent development?

Abstract

The post-1980 transformation of the world economy under the influence of rapid globalization and neoliberalization has led to the questioning of the validity of the dependency thesis and the gradual marginalization of this issue, especially in the fields of International Political Economy and International Development. This article aims to provide a contemporary, comprehensive and structured understanding of today’s dependency relations in the light of current facts and theoretical debates that have reanimated the international literature. Emphasizing that there is still a lack of direct and holistic studies on dependency in the relevant Turkish literature, this study examines how dependency relations continue to shape the development processes in developing countries today. In this context, it draws attention to the role of rapidly globalizing production and financial relations in the reproduction of such dependencies.

Key words: Neoliberal globalization; dependency; dependent development; “the Great Convergence”; international development.

The rapid globalization process and the spread of neoliberal policies have transformed the international political-economic order after the 1980s. As developing countries took steps towards adapting to the dictates of the newly-emerging “free” market economy burgeoning on a global scale, the underlying neoliberal thought secured a “mainstream” position in debates concerning International Political Economy and International Development. It was roughly assumed that developing countries’ full integration into the globalizing economy would eventually bring about international

development, and thus a “Great Convergence” to take place between rich and poor nations. This current, also known as “neoliberal globalization”, gradually marginalized contending approaches to development in both academic and policy circles. One of them was dependency theory, which argued that developing (periphery) countries could not (autonomously) develop due to their political-economic links with developed (core) countries under the capitalist world system —and thus should sever (or mitigate) such links to achieve otherwise. The recent rise of several developing economies integrating into the global market, however, not only further consolidated the dominant position of neoliberalism but also brought the validity of dependency theory under serious questioning, even labelling it as an “outdated” approach. This study, on the contrary, aims to test the validity of the aforementioned “convergence” by providing an updated version of the dependency thesis in light of the recently awakening debates and the course of related world events. Accordingly, it questions how dependency has been shaped and discussed from past to present, along with its relevance today. Does the recent “rise” of the South genuinely point to a “Great Convergence” or rather to a transformation of the imperialist system in which dependencies are reproduced? If so, what could be the main elements that currently constitute the dependency phenomenon in the periphery given the fast-paced internationalization of production and financial networks over the last decades?

Under the guidance of such questions, the article conducts a profound review of the lately re-emerging debates that revolve around the relevance of the dependency phenomenon under neoliberal globalization. The research undertaken is thus carried out in an attempt to present a clear, structured and holistic account of the dependency phenomenon still lurking in the shadows of world politics today. It, by doing so, equally attempts to fill gaps in the relevant Turkish literature that relatively lags behind in this regard, that is, in comprehensively and/or overtly discussing the latest (or reproduced) forms of dependency between the core and periphery nations. It is, then, initially stressed that today’s “reproduced” instances of dependency are most relevant specifically in the relations of production and finance between the developed and developing world. Furthermore, the elements of such dependency manifest themselves as super-exploitation and export orientation in production while standing out with balance of payments issues and as consolidated fragilities towards external shocks in finance. Consequently, this study asserts that the dependency approach remains highly useful in analyzing and understanding controversial subjects pertaining to international development and political economy in particular, and international relations in general. Because, to say the least, dependencies still continue to limit or frame the developmental prospects of the peripheral world. One could, therefore, more accurately explain the recent progress achieved in the Global South by “dependent development” than “the Great Convergence”. Unlike what mainstream accounts would concur, the dependency debate is not outdated but instead still very up-to-date and in need of even more comprehensive research.